

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษาค้นคว้า และรวบรวมแนวคิดทฤษฎี ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากบทความ หนังสือ ตำรา วารสาร วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย และรายงานการประชุมทั้งใน และต่างประเทศ เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการเตรียมความพร้อมของผู้วิจัยในด้านเนื้อหาสาระ ความรู้ และแนวทางในการสร้างแนวคำถามการสัมภาษณ์เชิงลึก (interview guideline) ซึ่ง ประกอบด้วย แนวคิดเกี่ยวกับมารดาอุปการะ แนวคิดมารดาอุปการะกับการส่งเด็กกลับคืน การ วิจัยเชิงคุณภาพแบบปรากฏการณ์วิทยา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ผู้วิจัยมิได้นำแนวคิดทฤษฎี ต่างๆที่รวบรวมนี้มาเป็นกรอบกำหนดหรือจำกัดการวิเคราะห์ข้อมูล หรือตีความผลการศึกษาวิจัย ในครั้งนี้แต่ประการใด

แนวคิดเกี่ยวกับมารดาอุปการะ

ความหมายของมารดาอุปการะ

ครอบครัวอุปการะ (foster family) เป็นบริการทดแทนชั่วคราว (temporary substitute care) สำหรับเด็กที่ต้องแยกจากครอบครัวด้วยสาเหตุใดสาเหตุหนึ่ง ไม่ว่าจะเนื่องมาจากตัวเด็ก เองหรือบิดามารดาของเด็ก ซึ่งครอบครัวอุปการะแต่ละครอบครัวจะประกอบด้วยบิดาอุปการะ (foster fathers) และมารดาอุปการะ (foster mothers) เป็นสำคัญ โดยในบางครอบครัวอาจมี บุตรหลานและญาติพี่น้องของบิดามารดาอุปการะร่วมด้วย แม้ว่าครอบครัวอุปการะจะประกอบไปด้วยสมาชิกในครอบครัวมากมายหลากหลายเพียงใด แต่บทบาทและความรับผิดชอบในการดูแล เด็กส่วนใหญ่ก็ยังเป็นของมารดาอุปการะเป็นหลัก (Burke & Dawson, 1987) ด้วยเหตุนี้การวิจัย ครั้งนี้จึงให้ความสนใจศึกษาประสบการณ์ทางจิตใจของมารดาอุปการะโดยเฉพาะ และเพื่อที่จะ สามารถเข้าใจความหมายของมารดาอุปการะได้ชัดเจนขึ้น จำเป็นต้องเข้าใจในความหมายของ ครอบครัวอุปการะอันเป็นภาพรวมเสียก่อน โดยในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้รวบรวมการนิยาม ความหมายของครอบครัวอุปการะที่อาจเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ครอบครัวอุปถัมภ์ (foster family care) หรือ บริการฝากเลี้ยงเด็กตามบ้านเอาไว้ ดังนี้

สันนิบาตสวัสดิการเด็กแห่งอเมริกา (The Child Welfare League of America) ให้ ความหมายของบริการครอบครัวอุปการะ (foster family) ไว้ว่าการอุปการะเลี้ยงดูเด็กในครอบครัว ทดแทนครอบครัวที่แท้จริงของเด็กที่ไม่สามารถให้การเลี้ยงดูเด็กได้อันเนื่องมาจากสาเหตุใดสาเหตุ

หนึ่ง ครอบครัวอุปการะจึงทำหน้าที่ดูแลเด็กเป็นการชั่วคราวหรือระยะยาวตามแต่ระยะเวลาที่ได้วางแผนไว้ ซึ่งครอบครัวอุปการะนี้ไม่ใช่สถานสงเคราะห์เด็ก และแตกต่างจากบริการบุตรบุญธรรมที่เป็นบริการจัดหาบ้านหรือครอบครัวทดแทนถาวรให้แก่เด็ก ดังนั้นบริการนี้จึงเป็นบริการที่รับเลี้ยงเด็กที่ไม่สามารถจะจัดหาครอบครัวบุญธรรมให้แก่เด็กได้ นอกจากนี้บริการครอบครัวอุปการะยังหมายรวมถึงการให้การดูแลเอาใจใส่เด็กพร้อมทั้งจัดหาทรัพยากรที่จำเป็นต่อเด็ก โดยครอบครัวอุปการะจะเป็นผู้ดำเนินการพัฒนาสุขภาพของเด็กทั้งทางร่างกายและจิตใจ (The Child Welfare League of America, 1975, 1979 อ้างถึงใน ศรีทับทิม พานิชพันธ์, 2528; อภิญา เวชชัย, 2527)

ครอบครัวอุปการะเป็นบริการระยะสั้นสำหรับเด็กที่บิดามารดาประสบปัญหาที่ต้องแก้ไข อันเป็นเหตุให้เด็กมาฝากเลี้ยงชั่วคราว โดยเชื่อว่าเมื่อบิดามารดาได้รับความช่วยเหลือที่เพียงพอและสามารถกลับมาทำหน้าที่ครอบครัวได้ตามเดิม เด็กจะได้กลับไปอยู่กับบิดามารดาอีกครั้ง (Malucio & Fein, 1983 cited in Kadushin & Martin, 1988)

นอกจากนี้ครอบครัวอุปการะตามความหมายของสหทัยมูลนิธิซึ่งเป็นองค์การสังคมสงเคราะห์เอกชนองค์การแรกในประเทศไทยที่ให้บริการครอบครัวอุปการะยังหมายถึง ครอบครัวที่มีจิตเมตตาสร้างกุศลด้วยการรับเด็กกำพร้า หรือเด็กที่บิดามารดามีปัญหาชีวิตนำมาอุปการะเลี้ยงดูเสมือนบุตรหลานของตนในบ้านเป็นการชั่วคราว โดยมูลนิธิรับผิดชอบเงินสมนาคุณและค่าใช้จ่ายต่างๆที่เกิดจากการเลี้ยงดูรวมทั้งจัดหาเครื่องใช้ที่จำเป็น เช่น เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม อาหารนม ฯลฯ ตลอดจนจัดส่งคณะเจ้าหน้าที่อันประกอบด้วยแพทย์ พยาบาล สาธารณสุข นักสังคมสงเคราะห์ และนักพัฒนาการเด็กออกเยี่ยมเพื่อให้ความช่วยเหลือครอบครัวอุปการะเกี่ยวกับปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างการเลี้ยงดูเป็นประจำ (สมยศวุฒิ ชัคตตรัย, 2544)

ครอบครัวอุปถัมภ์ (foster family care) หมายถึง ผู้ที่ให้การดูแลเด็กจนกระทั่งบิดามารดาของเด็กกลับคืนสู่สภาพที่จะสามารถรับผิดชอบเลี้ยงดูเด็กได้ หรือจนกระทั่งสามารถหาครอบครัวที่มั่นคงให้กับเด็กได้ (ณัฐวดี ณ มโนรม, 2547 อ้างถึงใน ดวงพร ทิศาดลติก, 2548) โดยครอบครัวอุปถัมภ์เป็นบริการที่ให้การดูแลอบรมสั่งสอนเด็กเสมือนว่าเด็กเป็นสมาชิกคนหนึ่งของครอบครัว (Stroud, 1973 อ้างถึงใน ยศพร ปัตนกุล, 2540)

บริการฝากเลี้ยงเด็กตามบ้าน หมายถึง การฝากเด็กไว้กับครอบครัวหรือบ้านที่คู่สมรสมีความเต็มใจ ความรับผิดชอบ และข้อผูกพันในการเสริมสร้างสัมพันธภาพระหว่างบิดามารดาและเด็กที่มีลักษณะเป็นธรรมชาติ (the natural child-parents relationships) บริการนี้เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการอุปการะเลี้ยงดูเด็กตามกฎหมายอันครอบคลุมถึงสิทธิและหน้าที่ของบุคคลที่จะให้การดูแลเด็ก โดยครอบครัวที่รับอุปการะเลี้ยงดูเด็ก (foster parents) จะรับเด็กซึ่งจำเป็นต้องแยกออกจากบ้าน เนื่องจากบิดามารดาประสบปัญหาความเดือดร้อนมาเลี้ยงดูในบ้านของตนและ

จะทำหน้าที่เป็นบิดามารดาทดแทน (substitute parents) ของเด็กในการให้การเลี้ยงดูและจัดสิ่งจำเป็นต่างๆที่สนองความต้องการทั้งทางด้านร่างกาย อารมณ์ จิตใจ และสังคมให้แก่เด็กเป็นการชั่วคราว อาทิเช่น จัดหาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่พักอาศัยให้แก่เด็ก จัดส่งเด็กไปโรงเรียน ดูแลเรื่องสุขภาพอนามัยของเด็ก รวมทั้งให้ความรักความอบอุ่น และสร้างสัมพันธภาพที่ดีต่อเด็กตลอดจนจัดบริการด้านอื่นๆให้แก่เด็กด้วย (ศรีทัตติม พานิชพันธ์, 2527)

จากนิยามความหมายของครอบครัวอุปการะดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นภาพและลักษณะของการอุปการะเลี้ยงดูเด็กในครอบครัวอุปการะซึ่งส่วนมากมีมารดาอุปการะเป็นผู้ทำหน้าที่หลักในการดูแลเลี้ยงดู จึงทำให้สามารถสรุปได้ว่ามารดาอุปการะหมายถึง หญิงในครอบครัวที่รับอุปการะเลี้ยงดูเด็กทดแทนครอบครัวที่แท้จริงที่ประสบปัญหาและไม่สามารถทำหน้าที่เลี้ยงดูเด็กได้อันเนื่องมาจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่งซึ่งเป็นเหตุให้เด็กต้องแยกจากครอบครัว ทั้งนี้มารดาอุปการะจะทำหน้าที่เสมือนมารดาของเด็กในการให้การเลี้ยงดูเด็กเป็นการชั่วคราวจนกว่าบิดามารดาที่แท้จริงของเด็กจะสามารถรับผิดชอบเลี้ยงดูเด็กได้ หรือจนกระทั่งสามารถหาครอบครัวที่มั่นคงให้กับเด็กได้ โดยตลอดระยะเวลาที่เด็กอยู่อาศัยกับมารดาอุปการะ เด็กจะได้รับความรัก ความอบอุ่น การดูแลเอาใจใส่ในฐานะสมาชิกคนหนึ่งของครอบครัว รวมทั้งได้รับสิ่งต่างๆที่จำเป็นต่อการพัฒนาทั้งทางร่างกาย อารมณ์จิตใจ สังคม และสติปัญญา

ลักษณะของครอบครัวอุปการะ

จากนิยามและความหมายของครอบครัวอุปการะข้างต้นสามารถสรุปเป็นลักษณะของครอบครัวอุปการะซึ่งมีลักษณะเฉพาะ 4 ด้านได้ดังนี้ (อภิญา เวชยชัย, 2527)

1. ด้านการจัดบริการ

ครอบครัวอุปการะเป็นบริการรูปแบบหนึ่งของงานสวัสดิการเด็กที่จัดหาครอบครัวทดแทนให้แก่เด็กซึ่งประสบปัญหาและไม่สามารถอยู่ร่วมกับครอบครัวของตนเองได้ โดยมุ่งเน้นการให้การดูแลเอาใจใส่เด็ก และตอบสนองความต้องการของเด็กทั้งทางด้านร่างกาย อารมณ์ จิตใจ และสังคม

2. ด้านความสัมพันธ์

ครอบครัวอุปการะเป็นบริการที่มุ่งเน้นลักษณะความสัมพันธ์แบบครอบครัวและสร้างประสบการณ์เกี่ยวกับชีวิตครอบครัวให้แก่เด็ก โดยให้การดูแลเด็กในฐานะสมาชิกคนหนึ่งในครอบครัว

3. ด้านสิทธิตามกฎหมาย

สิทธิในการเป็นผู้คุ้มครองเด็กตามกฎหมายเป็นสิทธิของบิดามารดาผู้ให้กำเนิด เว้นแต่ในกรณีที่เด็กถูกทอดทิ้ง องค์การที่ดำเนินการจัดหาครอบครัวทดแทนให้แก่เด็กจะเป็นผู้ร้องขออำนาจในการคุ้มครองเด็กต่อศาล โดยบิดามารดาอุปการะจะเป็นผู้รับมอบอำนาจในการให้การดูแลและพิทักษ์สิทธิให้แก่เด็กตามกฎหมาย

4. ด้านระยะเวลา

ครอบครัวอุปการะเป็นบริการชั่วคราว (temporary period) ซึ่งอาจขยายช่วงเวลาออกไปได้อีก (extended period) ภายใต้ระยะเวลาที่กำหนดหรือวางแผนไว้ (planned period) ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของเด็ก

ประเภทของครอบครัวอุปการะ

ในประเทศสหรัฐอเมริกาได้มีการแบ่งครอบครัวอุปการะไว้หลายประเภทด้วยกัน ตามลักษณะปัญหาและความต้องการของเด็ก (The Child Welfare League of America, 1979 อ้างถึงใน ศรีทับทิม พานิชพันธ์, 2528; อภิญา เวชชัย, 2527) ดังนี้

1. ครอบครัวอุปการะ (foster family homes) ครอบครัวอุปการะประเภทนี้จะได้รับเงินค่าตอบแทนในการเลี้ยงดูเด็กจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตามอัตราที่กำหนดไว้ โดยบริการประเภทนี้เป็นบริการที่ได้รับความนิยมเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเหมาะสำหรับเด็กทั่วไป

2. ครอบครัวอุปการะแบบไม่รับค่าตอบแทน (free homes) คือ ครอบครัวอุปการะซึ่งทำหน้าที่เลี้ยงดูเด็กโดยมิได้รับเงินค่าตอบแทนจากหน่วยงาน บริการนี้จะรับอุปการะเด็กเฉพาะกรณีที่เด็กและครอบครัวที่แท้จริงไม่มีความสัมพันธ์ต่อกันแล้ว (เด็กถูกทอดทิ้ง) และยังไม่สามารถจัดหาครอบครัวบุญธรรมให้กับเด็กได้ โดยหน่วยงานยังคงรับผิดชอบต่อสวัสดิภาพเด็กอย่างต่อเนื่อง และความรับผิดชอบดังกล่าวจะต้องไม่ส่งผลกระทบต่อการเล่นดูเด็ก

3. ครอบครัวอุปการะสำหรับการรับบุตรบุญธรรม (foster homes as adoptive placements) เป็นบริการที่สร้างความมั่นคงให้แก่เด็ก โดยการเตรียมเด็กให้พร้อมที่จะไปอยู่กับครอบครัวบุญธรรมต่อไป ซึ่งครอบครัวอุปการะประเภทนี้อาจกลายเป็นครอบครัวบุญธรรมของเด็กได้เช่นกันแต่ขึ้นอยู่กับการพิจารณาความเหมาะสมและเงื่อนไขต่าง ๆ จากนักสังคมสงเคราะห์และหน่วยงาน

4. ครอบครัวอุปการะสำหรับกรณีพิเศษ (emergency, shelter, study homes) เป็นบริการชั่วคราวที่รับเลี้ยงดูเด็กในกรณีพิเศษที่ญาติพี่น้องหรือบริการประเภทอื่น ๆ ไม่สามารถช่วยเหลือเด็กได้อย่างเต็มที่ เช่น

4.1 เด็กถูกทำร้ายทารุณกรรม เด็กถูกทอดทิ้งหรือต้องแยกจากครอบครัวอย่างกะทันหัน

4.2 เด็กในครอบครัวที่เกิดภาวะวิกฤต เช่น บิดามารดาเจ็บป่วยอย่างรุนแรง หรือเสียชีวิตอย่างกะทันหัน

4.3 กรณีที่เด็กและครอบครัวอยู่ในระหว่างการศึกษาเพื่อแก้ไขปัญหาใด ปัญหาหนึ่งโดยที่ยังไม่สามารถให้เด็กกลับไปอยู่ในครอบครัวได้ในเวลานั้น

4.4 เด็กทารก หรือเด็กโตที่รอการรับเป็นบุตรบุญธรรม

5. ครอบครัวอุปการะสำหรับเด็กที่มีปัญหาทางอารมณ์หรือพฤติกรรมรุนแรง (foster home for children with severe emotional or behavior problems) คือครอบครัวอุปการะที่รับเลี้ยงดูเด็กที่มีปัญหาทางอารมณ์หรือพฤติกรรมอย่างรุนแรงจนไม่สามารถอยู่กับครอบครัวเดิมได้ ซึ่งครอบครัวอุปการะประเภทนี้จะต้องมีคุณสมบัติพิเศษทางบุคลิกภาพมีประสบการณ์และต้องได้รับการฝึกอบรมให้สามารถทำให้อดทนอดกลั้นต่อปัญหาและการแสดงออกของเด็กได้ รวมทั้งสามารถให้ความร่วมมือในการบำบัดรักษาและแก้ไขปัญหาร่วมกับโรงเรียนและชุมชน

6. ครอบครัวอุปการะสำหรับเด็กที่มีปัญหาทางการแพทย์หรือพิการ (foster home for children with medical problems or disabling conditions) คือครอบครัวอุปการะที่ให้การดูแลเลี้ยงดูเด็กซึ่งต้องการบริการพิเศษด้านสุขภาพร่างกายหรืออื่นๆตามสภาพปัญหาและความพิการของเด็กแต่ละคน ซึ่งบิดามารดาอุปการะจะได้รับความคาดหวังให้ให้การดูแลเป็นพิเศษแก่เด็กและจะต้องได้รับการอบรมเกี่ยวกับบริการพิเศษต่างๆที่จะให้กับเด็ก

7. ครอบครัวอุปการะสำหรับเด็กวัยรุ่น (foster homes for adolescents) เป็นครอบครัวอุปการะซึ่งรับผิดชอบเลี้ยงดูและช่วยเหลือเด็กวัยรุ่นให้มีความพร้อมที่จะอาศัยอยู่ในบ้านโดยปราศจากความรุนแรงและความขัดแย้งใดๆ

8. ครอบครัวอุปการะแบบกลุ่ม (family group homes) คือครอบครัวที่เลี้ยงดูเด็ก 4-8 คน ซึ่งมาจากหลายครอบครัวมาอยู่ร่วมกันในครอบครัวเดียว โดยที่เด็กเหล่านี้ไม่ได้เป็นพี่น้องกันโดยสายเลือด ครอบครัวอุปการะประเภทนี้จัดขึ้นเพื่อตอบสนองเด็กที่มีช่วงอายุและความต้องการพิเศษที่คล้ายคลึงกันเช่น เด็กวัยรุ่น เด็กพิการทางร่างกาย เด็กที่มีปัญหาเรื่องความประพฤติ ฯลฯ ซึ่งการที่เด็กได้มาอาศัยอยู่ร่วมกันและมีความสัมพันธ์ฉันท์ครอบครัวจะทำให้เด็กได้รับประสบการณ์ชีวิตมากยิ่งขึ้นและสามารถปรับตัวเข้ากับสังคมในอนาคตได้

นอกจากนี้ Kadushin & Martin (1988) ได้แบ่งประเภทของบริการครอบครัวอุปการะ (foster family home) สำหรับเด็กเอาไว้ในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน หากแต่ต่างกันตรงที่เป็นการแบ่งตามลักษณะของบ้านอุปการะโดยเฉพาะ ซึ่งครอบครัวอุปการะเหล่านี้จะมีลักษณะที่ร่วมกัน คือเป็นบ้านที่รับเลี้ยงและดูแลเด็กเต็มเวลาตลอด 24 ชั่วโมง (noninstitutional twenty-four-hour-a-day) ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. บ้านสงเคราะห์ (receiving or shelter homes) เป็นบ้านสำหรับการดูแลเด็กในระยะสั้น โดยส่วนมากจะให้บริการแก่เด็กทารกและเด็กเล็กที่ไม่อาจอยู่ในสถานสงเคราะห์ได้ในช่วงระยะเวลาสั้นๆหรือในกรณีที่ได้ถูกแยกออกจากครอบครัวอย่างกะทันหัน
2. บ้านอุปการะต่างตอบแทน (free work or wage home) เป็นครอบครัวอุปการะที่รับเลี้ยงดูเด็กก่อนจะรับเด็กเป็นบุตรบุญธรรมต่อไปโดยหน่วยงานไม่ได้จ่ายค่าตอบแทนในการเลี้ยงดูให้ ซึ่งครอบครัวอุปการะประเภทนี้อาจจะเหมาะสำหรับเด็กโตที่สามารถให้สิ่งตอบแทนการเลี้ยงดูได้ เช่น ช่วยทำงานบ้าน
3. บ้านอุปการะแบบรับค่าตอบแทน (boarding homes) เป็นครอบครัวอุปการะที่ได้รับค่าตอบแทนในการเลี้ยงดูเด็กจากหน่วยงานหรือจากบิดามารดาที่แท้จริงของเด็ก โดยจะเลี้ยงดูเด็กเป็นการชั่วคราวตามระยะเวลาที่กำหนดไว้หรือตามความต้องการของบิดามารดาที่ต้องใช้เวลาในการจัดการแก้ไขปัญหาต่างๆซึ่งหน่วยงานจะเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องทั่วไปของเด็กตลอดจนรักษาและเสริมสร้างสัมพันธภาพระหว่างเด็กและบิดามารดาที่แท้จริงให้แน่นแฟ้น รวมทั้งร่วมกับครอบครัวอุปการะในการดูแลและให้ความรักแก่เด็กตลอดวัน ซึ่งบ้านอุปการะประเภทนี้เป็นที่นิยมกันมากที่สุด
4. บ้านอุปการะกลุ่ม (group homes) อาจถือได้ว่าเป็นครอบครัวอุปการะขนาดใหญ่หรือสถานสงเคราะห์ขนาดเล็กที่ลอกเลียนบรรยากาศให้เสมือนอยู่ในครอบครัวทั่วไปให้กับกลุ่มเด็กที่ไม่ได้มีเป็นญาติพี่น้องกัน

สำหรับประเทศไทยพบว่าในระยะเบียบกรมประชาสงเคราะห์ว่าด้วยการสงเคราะห์เด็กแบบครอบครัวอุปถัมภ์ ปีพ.ศ.2544 (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ [พม.], ม.ป.ป.) มีการกำหนดประเภทของครอบครัวอุปถัมภ์ไว้ 2 ประเภทคือ

1. ครอบครัวอุปถัมภ์ระยะสั้น หมายถึง ครอบครัวที่รับเด็กไปอุปการะและปกครองดูแล ในช่วงระยะเวลาหนึ่งจนกว่าจะจัดหาครอบครัวถาวรให้แก่เด็กหรือเด็กสามารถกลับไปอยู่กับครอบครัวเดิมได้ รวมถึงกรณีที่สามารถจัดหาครอบครัวบุญธรรมให้เด็กได้แล้ว แต่

ครอบครัวดังกล่าวยังไม่พร้อมด้วยเหตุผลอย่างหนึ่งอย่างใดจึงขอรับอุปการะเด็กแบบครอบครัวอุปถัมภ์ไปก่อนโดยจะต้องไม่ขอรับเงินช่วยเหลือค่าเลี้ยงดูเด็กหรือเครื่องอุปโภคบริโภคแก่เด็ก

2. ครอบครัวอุปถัมภ์ระยะยาว หมายถึง ครอบครัวที่รับเด็กไปอุปการะและปกครองดูแล โดยไม่มีระยะเวลากำหนดเนื่องจากไม่สามารถจัดหาครอบครัวถาวรให้แก่เด็กได้

เหตุผลของการรับเป็นมารดาอุปการะ

มารดาอุปการะแต่ละคนมีเหตุผลในการตัดสินใจรับเด็กมาอุปการะเลี้ยงดูหรือทำหน้าที่เป็นมารดาอุปการะแตกต่างกัน บางรายอาจมีหลายปัจจัยประกอบกันในการตัดสินใจรับเลี้ยงดูเด็กในฐานะมารดาอุปการะ จากการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาพบว่าเหตุผลในการรับเด็กมาอุปการะทั้งในไทยและต่างประเทศมีความคล้ายคลึงกัน โดยมีพื้นฐานมาจาก 2 ประเด็นหลักๆ คือ เพื่อตอบสนองความต้องการมารดาอุปการะ และเพื่อผลประโยชน์ของเด็ก โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. เพื่อตอบสนองความต้องการมารดาอุปการะ

การตัดสินใจรับเด็กมาอุปการะของมารดาอุปการะ เหตุผลที่สำคัญประการหนึ่งมีมาจากพื้นฐานความต้องการหรือผลประโยชน์ของมารดาอุปการะเอง ได้แก่

1.1 ปรรารถนาที่จะมีบุตร

มารดาอุปการะตัดสินใจรับเด็กมาอุปการะด้วยความปรารถนาที่จะมีบุตรเนื่องจากเหตุผล ดังต่อไปนี้

1.1.1 มารดาอุปการะบางรายแต่งงานมาเป็นระยะเวลายาวนานแต่ยังไม่ มีบุตรหรือไม่สามารถมีบุตรได้ด้วยตนเองจึงปรารถนาที่จะรับเด็กมาเลี้ยงดูในบ้านเสมือนเป็นบุตรของตน แต่ทั้งนี้ไม่ใช่การรับเด็กเป็นบุตรบุญธรรม (ศรีทับทิม พานิชพันธ์, 2528; Josselyn, 1952 อ้างถึงใน กาญจนา ชื่นทองอร่าม, 2544; Andersson, 2001)

1.1.2 มารดาอุปการะบางรายมีบุตรเพียงคนเดียวและปรารถนาที่จะมีบุตรเพิ่มแต่ไม่สามารถมีได้เนื่องจากเหตุผลทางด้านสุขภาพหรือการขาดความพร้อมทางด้านเศรษฐกิจจึงขออุปการะเด็กแทน (Josselyn, 1952 อ้างถึงใน กาญจนา ชื่นทองอร่าม, 2544)

1.1.3 มารดาอุปการะบางรายมีบุตรเพียงคนเดียวและปรารถนาให้บุตรของตนได้มีเพื่อนเล่นจึงรับเด็กมาอุปการะเพื่อเป็นเพื่อนเล่นให้กับบุตรของตน (ศรีทับทิม พานิชพันธ์, 2528; Josselyn, 1952 อ้างถึงใน กาญจนา ชื่นทองอร่าม, 2544; Andersson, 2001)

1.1.4 มารดาอุปการะอาจสูญเสียบุตรของตนไปและต้องการเด็กอื่นมาทดแทนบุตรของตน (Josselyn, 1952 อ้างถึงใน กาญจนา ชื่นทองอร่าม, 2544)

1.1.5 มารดาอุปการะต้องการจะรับเด็กไปอุปการะเป็นบุตรบุญธรรมแต่ยังไม่สามารถกระทำได้นี้ เนื่องจากติดขัดในเรื่องของระเบียบหรือขั้นตอนทางกฎหมายจึงขอรับอุปการะเด็กเป็นการชั่วคราวก่อน (Josselyn, 1952 อ้างถึงใน กาญจนา ชื่นทองอร่าม, 2544; Harden, Meisch, Vick, & Pandohie-Johnson, 2008)

1.2 ต้องการเติมเต็มให้กับชีวิต

มารดาอุปการะหลายรายเคยมีบุตรหลานมากมายในบ้าน แต่ได้เติบโตและแยกย้ายไปมีครอบครัวของตนตลอดจนสามารถเลี้ยงดูตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพามารดาอุปการะอีกต่อไป หรือบางรายสามีไม่ค่อยอยู่บ้านเนื่องจากต้องไปทำงานต่างจังหวัดเป็นประจำจึงรู้สึกเหงาและต้องการเด็กมาเป็นเพื่อน (Josselyn, 1952 อ้างถึงใน กาญจนา ชื่นทองอร่าม, 2544) ด้วยเหตุนี้มารดาอุปการะจึงขอรับเด็กมาอุปการะเพื่อต้องการเติมเต็มความรู้สึกว่างเปล่า (empty nest) ไว้บุตรหลานให้กับตนเอง (Andersson, 2001; Harden et al., 2008)

1.3 ต้องการรายได้เพิ่มเติม

ค่าตอบแทนจากการเลี้ยงเด็กเป็นแรงจูงใจที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้มารดาอุปการะตัดสินใจรับเด็กมาอุปการะ ทั้งนี้เพื่อเพิ่มรายได้ของครอบครัว (ศรีทับทิม พานิชพันธ์, 2528) โดยหวังว่าจะได้รับเงินค่าเลี้ยงดูเด็กมาช่วยจุนเจือรายจ่ายของตนและครอบครัว (Josselyn, 1952 อ้างถึงใน กาญจนา ชื่นทองอร่าม, 2544; Harden et al., 2008) นอกจากนี้การที่มารดาอุปการะบางคนไม่ได้ออกไปทำงานนอกบ้านเนื่องจากต้องดูแลบุตรของตนอยู่ที่บ้าน การรับเด็กมาเลี้ยงดูจึงเป็นเหมือนการทำงานทดแทนการออกไปหางานทำงานนอกบ้าน (Andersson, 2001)

1.4 ต้องการคนมาช่วยงาน

มารดาอุปการะบางครอบครัวรับเด็กมาอุปการะเลี้ยงดูในฐานะเด็กรับใช้เพื่อให้เด็กช่วยทำงานบ้านหรือช่วยธุรกิจในบ้านโดยให้ค่าจ้างหรือค่าตอบแทนแก่เด็ก (ศรีทับทิม พานิชพันธ์, 2528)

2. เพื่อผลประโยชน์ของเด็ก

มารดาอุปการะส่วนใหญ่รับอุปการะเด็กด้วยความรู้สึกรักและเมตตาสงสารเด็กอยากให้เด็กได้มีความสุขได้รับการเลี้ยงดูด้วยความรักความอบอุ่น รวมถึงได้มีโอกาสเติบโตภายใต้บรรยากาศแบบครอบครัว โดยความเมตตาสงสารเด็กนับเป็นประเด็นหลักในการตัดสินใจ

รับเลี้ยงดูเด็กของมารดาอุปการะ ทั้งนี้เนื่องจากลักษณะนิสัยของคนไทยชอบที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ประกอบกับวัฒนธรรมและหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาที่บ่มเพาะให้ผู้คนมีความเมตตากรุณาต่อผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก ซึ่งเงินค่าตอบแทนจึงเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งที่ตอบแทนความเหนื่อยยากในการเลี้ยงดูเด็กแต่มิใช่ปัจจัยหลักที่ทำให้มารดาอุปการะตัดสินใจรับเลี้ยงเด็ก แม้ว่าความจำเป็นทางเศรษฐกิจอาจเป็นปัจจัยเริ่มต้นในการตัดสินใจเป็นมารดาอุปการะในบางครอบครัวก็ตาม (ศรีทับทิม พานิชพันธ์, 2528; อภิญา เวชยชัย, 2527)

นอกจากนี้มารดาอุปการะบางรายที่เคยเป็นเด็กกำพร้าและอยู่ในสถานสงเคราะห์อย่างที่ไม่มีความสุขมาก่อนมีความต้องการที่จะมอบความสุขให้กับเด็กที่มีชะตาชีวิตเช่นเดียวกับที่ตนเคยประสบ จึงได้ขอรับเด็กมาอุปการะเลี้ยงดูเนื่องจากที่บ้านยังมีห้องว่างและทรัพยากรอื่นๆเพียงพอที่จะให้การอุปการะแก่เด็กได้ (Josselyn, 1952 อ้างถึงใน กาญจนานันท์ทองอร่าม, 2544)

บทบาทหน้าที่ของมารดาอุปการะ

บทบาทของมารดาอุปการะที่สำคัญ มี 2 ประการคือ

1. บทบาทมารดาของเด็ก

บทบาทนี้นับเป็นบทบาทหลักของมารดาอุปการะ ซึ่งมารดาอุปการะจะสวมบทบาทเป็นมารดาของเด็กทดแทนมารดาที่แท้จริง และจะทำหน้าที่ให้การเลี้ยงดูเด็กภายในบ้านของตนด้วยความรักความเมตตาและความเอาใจใส่เสมือนเป็นบุตรหลานของตนเอง (อภิญา เวชยชัย, 2527; Kline, Overstreet, & Overstreet, 1972)

2. บทบาทเจ้าหน้าที่ของหน่วยงาน

มารดาอุปการะจะปฏิบัติหน้าที่เสมือนเป็นเจ้าหน้าที่หรือลูกจ้างของหน่วยงานที่รับนโยบายมาปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลดีต่อเด็ก และเป็นตัวแทนของหน่วยงานในการทำหน้าที่พิทักษ์คุ้มครองเด็กอย่างใกล้ชิด ตลอดจนมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบดูแลเด็กร่วมกับหน่วยงานโดยมารดาอุปการะจะต้องดูแลและแก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นกับเด็กภายใต้การควบคุมดูแลและคำแนะนำจากหน่วยงาน นอกจากนี้มารดาอุปการะจะต้องผ่านกระบวนการคัดเลือกและจัดอบรมความรู้ทักษะต่างๆจากหน่วยงานเพื่อให้สามารถเลี้ยงดูเด็กได้อย่างเหมาะสม ซึ่งมารดาอุปการะจำเป็นจะต้องดำเนินบทบาททั้งสองนี้ควบคู่กัน

ส่วนบทบาทผู้รับบริการ เป็นบทบาทหนึ่งที่มีการเข้าใจผิดว่าเป็นอีกบทบาทหนึ่งของ มารดาอุปการะ เนื่องจากมารดาอุปการะจำนวนมากมีความต้องการความช่วยเหลือด้านต่างๆ จากหน่วยงานไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจหรือด้านการรักษาพยาบาล ซึ่งสภาพดังกล่าวนี้ทำให้ทั้ง เจ้าหน้าที่และมารดาอุปการะเองต่างเข้าใจว่ามารดาอุปการะเป็นผู้รับบริการของหน่วยงานด้วย เช่นกัน ความเข้าใจในลักษณะเช่นนี้มีได้ก่อให้เกิดผลดีต่อการทำหน้าที่มารดาอุปการะแต่อย่างใด เนื่องจากสัมพันธภาพในลักษณะของผู้รับบริการกับเจ้าหน้าที่นั้นจะลดทอนบทบาทหน้าที่ในการ แก้ปัญหาและร่วมรับผิดชอบเด็กในฐานะผู้ร่วมงานคนหนึ่งของมารดาอุปการะลงไป ขณะเดียวกัน มารดาอุปการะอาจจะหวังพึ่งพาหน่วยงานมากเกินไปจนไม่สามารถให้การดูแลเลี้ยงดูเด็กได้อย่าง เต็มกำลังความสามารถ (อภิญา เวชยชัย, 2527)

จะเห็นได้ว่าบทบาทของมารดาอุปการะนั้นมีลักษณะที่ทับซ้อนโดยครอบครัวอุปการะ จะต้องเป็นทั้งมารดาทดแทนให้กับเด็กและเป็นลูกจ้างของหน่วยงานที่รับนโยบายและค่าตอบแทน ในการเลี้ยงดูเด็กจากหน่วยงาน หรือเมื่อประสบความเดือดร้อนก็อาจจะเป็นผู้รับบริการด้วยใน เวลาเดียวกัน (Kline et al., 1972) ซึ่งการที่มารดาอุปการะจะต้องดำเนินบทบาทในการเป็นมารดา อุปการะให้กับเด็กพร้อมกับทำหน้าที่เสมือนเป็นเจ้าหน้าที่หรือลูกจ้างของหน่วยงานนั้นย่อม ก่อให้เกิดความสับสนในบทบาทของตนเอง ความซับซ้อนในบทบาทของครอบครัวอุปการะ ก่อให้เกิดความยุ่งยากระหว่างความผูกพันทางอารมณ์ (emotional attachment) ที่เกิดขึ้นกับเด็ก และการต้องตัดความผูกพันทางอารมณ์ออกเพื่อคงไว้ซึ่งบทบาทที่จะต้องทำงานในฐานะผู้ให้การ บำบัดรักษาเด็ก ดังนั้นมารดาอุปการะจะต้องประนีประนอมระหว่างสองบทบาทนี้ (Wells & D'Angelo, 1994) แม้ว่ามารดาอุปการะอาจจะเกิดความสับสนคลุมเครือในเรื่องบทบาทของ ตนเองบ้างก็ตาม โดยมารดาอุปการะมักมองว่าพวกตนมีบทบาทในการดูแลเด็กในฐานะมารดาที่ เลี้ยงดูลูก (mothering) มากกว่าที่จะเป็นการให้การดูแลเด็กในลักษณะของมืออาชีพ (Meidema & Nason-Clark, 1977 cited in Kadushin & Martin, 1988)

ดังนั้นการที่มารดาอุปการะจะสามารถให้การเลี้ยงดูเด็กได้อย่างเหมาะสมและมีคุณภาพ เต็มตามกำลังความสามารถและบทบาทหน้าที่มารดาทดแทนนั้น มารดาอุปการะจำเป็นจะต้อง รักษาสมดุลระหว่างบทบาทของมารดาทดแทนและบทบาทเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานเอาไว้

ความสัมพันธ์ระหว่างมารดาอุปการะและเด็ก

ความสัมพันธ์ระหว่างมารดาอุปการะกับเด็กมีลักษณะความสัมพันธ์เสมือนความสัมพันธ์ ของมารดากับบุตร โดยเด็กมีฐานะเป็นสมาชิกคนหนึ่งในครอบครัวและมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับ สมาชิกคนอื่นๆในครอบครัวอุปการะ การที่มารดาอุปการะรู้สึกหรือมองว่าตนเองเป็นครอบครัวของ

เด็กจะช่วยก่อให้เกิดเป็นสัมพันธภาพอันยั่งยืน (life-long relationship) (นิภา ส. ตุมรสุนทร, 2545) ซึ่งส่งผลให้มารดาอุปการะรับผิดชอบและทุ่มเทเพื่อเด็กในอุปการะอย่างเต็มที่ (Mosek, 2004) ความสัมพันธ์ของมารดาอุปการะกับเด็กจึงสามารถสังเกตได้จากการให้การดูแลเลี้ยงดูเด็ก หากมารดาอุปการะและเด็กในอุปการะมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันก็ย่อมส่งผลให้มารดาอุปการะทุ่มเทดูแลเด็กเป็นอย่างดีราวกับเด็กเป็นบุตรหลานของตน ในทางตรงข้ามหากความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่ได้เป็นไปด้วยดี ก็ย่อมส่งผลให้การทุ่มเทดูแลเด็กของมารดาอุปการะลดน้อยลงด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้การที่มารดาอุปการะและเด็กจะมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันหรือไม่นั้น ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ด้วย โดยปัจจัยที่มีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างมารดาอุปการะกับเด็ก ได้แก่ แรงจูงใจในการรับเด็กมาอุปการะ ประสบการณ์และระยะเวลาในอุปการะเลี้ยงดูเด็ก และความสัมพันธ์ระหว่างบิดาและมารดาอุปการะ (อภิญญา เวชยชัย, 2527)

1. แรงจูงใจในการรับเด็กมาอุปการะ

แรงจูงใจในการรับเด็กมาอุปการะมีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างมารดาอุปการะกับเด็ก โดยมารดาอุปการะที่รับเลี้ยงเด็กเพื่อจะรับเด็กเป็นบุตรบุญธรรมจะให้การดูแลเอาใจใส่เด็กเป็นอย่างดี เมื่อเทียบกับมารดาอุปการะที่รับเด็กไปเลี้ยงเพื่อสนองความต้องการของตน เช่น เพื่อให้ลูกของตนได้มีเพื่อนเล่น เพื่อคลายเหงายามที่ไร้บุตรหลาน ซึ่งมารดาอุปการะที่รับเด็กมาอุปการะด้วยเหตุผลในลักษณะนี้จะมีความสัมพันธ์กับเด็กไม่ดีเท่าที่ควร ในขณะที่มารดาอุปการะที่รับเด็กมาเลี้ยงดูด้วยความเมตตาสงสารและคิดว่าเป็นการทำบุญอย่างหนึ่งจะมีลักษณะความสัมพันธ์แบบเป็นผู้ให้ โดยจะเน้นการให้ทางวัตถุแก่เด็กเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามมารดาอุปการะส่วนมากจะให้การดูแลเอาใจใส่เด็กเป็นอย่างดี โดยบางรายอาจถึงขั้นรักและตามใจเด็กมากจนก่อให้เกิดปัญหาเด็กดื้อเอาแต่ใจตามมา

2. ประสบการณ์และระยะเวลาในอุปการะเลี้ยงดูเด็ก

ประสบการณ์และระยะเวลาในการรับเด็กมาอุปการะมีผลต่อความสัมพันธ์ของเด็กและมารดาอุปการะ โดยมารดาอุปการะที่เคยมีประสบการณ์การเลี้ยงดูเด็กมาเป็นระยะเวลายาวนานจะมีความประทับใจในการดูแลเด็กและความภาคภูมิใจในการเป็นมารดาอุปการะลดน้อยลง เมื่อเทียบกับมารดาอุปการะที่เพิ่งรับเด็กมาอุปการะเลี้ยงดูเป็นรายแรกๆ ซึ่งความประทับใจนี้เป็นปัจจัยที่เชื่อให้เกิดการทุ่มเทดูแลเลี้ยงดูเด็กอย่างจริงจังของมารดาอุปการะ โดยเฉพาะมารดาอุปการะมือใหม่

3. ความสัมพันธ์ระหว่างบิดาและมารดาอุปการะ

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างความสัมพันธ์ของบิดาอุปการะและมารดาอุปการะที่มีต่อเด็กนั้นพบว่าโดยทั่วไปแล้วมารดาอุปการะมีความสัมพันธ์ต่อเด็กในอุปการะ (foster child) มากกว่าบิดา อีกทั้งสามารถทำหน้าที่เป็นมารดาทดแทนมารดาที่แท้จริงได้อย่างเป็นธรรมชาติ แม้ว่าบิดาอุปการะส่วนใหญ่จะไม่ได้มีสัมพันธภาพใกล้ชิดกับเด็กโดยตรงมากเท่ากับมารดาอุปการะ แต่บิดาอุปการะก็เป็นองค์ประกอบสำคัญในครอบครัวที่ช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่ของมารดาอุปการะในฐานะที่เป็นผู้ให้กำลังใจ ผู้ให้การช่วยเหลือ และสร้างความมั่นคงทางอารมณ์ให้กับภรรยาที่มีภาระเป็นทั้งแม่บ้านที่ต้องดูแลสามีและบุตรของตนเองด้วย ดังนั้นความสัมพันธ์อันดีของบิดามารดาอุปการะจึงมีส่วนเสริมกันให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีต่อเด็กในความอุปการะ และเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้การเป็นครอบครัวอุปการะประสบผลสำเร็จ

อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ระหว่างมารดาอุปการะและเด็กนั้นอาจไม่ได้ลึกซึ้งแน่นแฟ้นมากเท่ากับความสัมพันธ์ของมารดากับบุตรโดยกำเนิดหรือบุตรบุญธรรม จึงอาจทำให้มารดาอุปการะไม่ได้ให้การเลี้ยงดูเด็กหรือมอบสิ่งต่างๆ ให้กับเด็กด้วยความรักและทุ่มเทเหมือนกับที่ให้กับบุตรหลานของตนเอง ซึ่งส่งผลให้เด็กในอุปการะรู้สึกวุ่นวายแตกต่างจากพี่น้องคนอื่นๆ ในบ้าน และอาจเกิดเป็นปมด้อยได้ (ศรีทับทิม พานิชพันธ์, 2528)

แนวคิดมารดาอุปการะกับการส่งเด็กกลับบ้าน

มารดาอุปการะ (foster mothers) คือผู้ที่ทำหน้าที่เป็นครอบครัวทดแทนชั่วคราวสำหรับเด็กที่ต้องแยกจากครอบครัว ในการให้การดูแลเลี้ยงดูเด็กด้วยความรักความอบอุ่นและความเอาใจใส่ในทุกๆ ด้านอย่างใกล้ชิดจนกว่าครอบครัวที่แท้จริงของเด็ก (birth family) พร้อมทั้งจะรับเด็กกลับไปเลี้ยงดูหรือมีครอบครัวบุญธรรม (adoptive family) มาขอรับเด็กไปอุปการะ ซึ่งเมื่อถึงเวลาดังกล่าวมารดาอุปการะจำเป็นต้องส่งมอบเด็กกลับบ้านให้กับบิดามารดาที่แท้จริงหรือครอบครัวบุญธรรมต่อไป

การส่งเด็กกลับบ้านนับเป็นขั้นตอนที่สำคัญและละเอียดอ่อนที่สุดขั้นตอนหนึ่งของงานครอบครัวอุปการะ (อภิญา เวชยชัย, 2527) เนื่องจากตลอดระยะเวลาที่เด็กอาศัยอยู่ในครอบครัวอุปการะ มารดาอุปการะจะเป็นผู้เฝ้าเลี้ยงดูเอาใจใส่ทะนุถนอมมอบความรักความอบอุ่นให้แก่เด็กราวกับเป็นมารดาที่แท้จริงของเด็ก (biological mother) (Kline et al., 1972) ดังนั้นเมื่อถึงเวลาที่มารดาอุปการะต้องส่งมอบเด็กกลับบ้านให้กับบิดามารดาที่แท้จริงหรือส่งต่อไปกับครอบครัวบุญธรรมรับช่วงดูแลเด็กต่อ นั้นย่อมเป็นสิ่งที่ยากลำบากลำบากรุนแรงและเจ็บปวด

ให้แก่มารดาอุปการะและเด็กเป็นอย่างมาก และความยุ่งยากลำบากใจและเจ็บปวดนี้คงจะไม่เกิดขึ้นอย่างแน่นอนหากมารดาอุปการะปราศจากความรักความผูกพันที่มีต่อเด็ก ดังนั้นสิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ต้องคำนึงถึงในการส่งเด็กกลับบ้านคือ ความผูกพันของมารดาอุปการะที่มีต่อเด็ก และเพื่อที่จะสามารถเข้าใจถึงแนวความคิดของมารดาอุปการะกับการส่งเด็กกลับบ้านจึงจำเป็นจะต้องเข้าใจถึงบริบทพื้นฐานของความผูกพัน ตลอดจนผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการส่งเด็กกลับบ้าน อันจะเป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยให้สามารถทำความเข้าใจถึงปรากฏการณ์และความสำคัญของปรากฏการณ์การส่งเด็กกลับบ้านในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้อย่างชัดเจน

ความผูกพันของมารดาอุปการะกับเด็กในอุปการะ

ความผูกพันของมารดาอุปการะที่มีต่อเด็กเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่น่ามาซึ่งความพลัดพรากและสูญเสียเมื่อต้องส่งเด็กกลับบ้านครบถ้วน เพื่อที่จะสามารถเข้าใจลักษณะความผูกพันของมารดาอุปการะกับเด็กในอุปการะได้อย่างชัดเจน ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความผูกพัน การพลัดพรากและการสูญเสีย ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อความผูกพันของมารดาอุปการะ และความผูกพันของมารดาอุปการะกับการพลัดพรากแยกจากไว้โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ความผูกพัน การพลัดพราก และการสูญเสีย

1.1 ความหมายของความผูกพัน

ความผูกพัน (attachment) หมายถึง สายสัมพันธ์อันยาวนานของบุคคลที่เกิดขึ้นกับบุคคลสำคัญในชีวิตซึ่งเป็นตัวแทนความผูกพัน (attachment figure) และเป็นบุคคลที่ไม่มีใครสามารถแทนที่ได้ โดยสายสัมพันธ์ดังกล่าวไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้โดยง่ายและจะคงอยู่อย่างยาวนาน อีกทั้งเป็นความปรารถนาที่ต้องการจะรักษาความใกล้ชิดนี้ไว้แม้ในช่วงเวลาที่ไกลห่างหรือไม่ได้พบเจอความผูกพันก็ยังคงอยู่ นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจเมื่อต้องพลัดพรากจากกันหรือสูญเสีย และสุขใจเมื่อได้กลับมาพบหรืออยู่ร่วมกันอีกครั้ง (Ainsworth, 1989)

เช่นเดียวกับที่ Perry (2001) ได้ให้ความหมายของความผูกพันเอาไว้ในลักษณะที่ใกล้เคียงกันว่า ความผูกพัน หมายถึงความสัมพันธ์ทางอารมณ์อันยาวนานต่อบุคคลพิเศษ โดยความสัมพันธ์นี้จะนำมาซึ่งความรู้สึกปลอดภัย สบายใจ และพอใจ ขณะเดียวกันเมื่อเกิดการสูญเสียก็อาจก่อให้เกิดความโศกเศร้าอย่างรุนแรง

กล่าวโดยสรุปความผูกพันในบริบทของการศึกษาครั้งนี้ หมายถึง สายสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นยาวนานยากที่จะเปลี่ยนแปลงของมารดาอุปการะที่มีต่อเด็ก แม้ต้องห่างไกลหรือแยกจากกันสายสัมพันธ์ดังกล่าวก็ยังคงอยู่ อีกทั้งยังปรารถนาที่จะรักษาความใกล้ชิดเอาไว้

และเกิดความสุขใจเมื่อได้พบหรืออยู่ร่วมกัน ขณะเดียวกันก็ต้องพบกับความเศร้าเสียใจหากต้องพลัดพรากหรือสูญเสีย

1.2 ความผูกพันตามแนวคิดทฤษฎีของ Bowlby

ทฤษฎีความผูกพัน เป็นทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของมนุษย์และ พัฒนาการของความสัมพันธ์ โดย Bowlby (1969) อธิบายว่าความผูกพันเป็นสายสัมพันธ์ทาง อารมณ์ที่มั่นคง ซึ่งจะคงอยู่กับบุคคลไปตลอดชีวิต และจะมีความต้องการหรือแสวงหามากขึ้นเมื่อ ได้รับความเครียด ความกดดันหรือต้องตกอยู่ในสถานการณ์ฉุกเฉิน ทั้งนี้รูปแบบความผูกพันเป็น สิ่งที่เกิดขึ้นตั้งแต่วัยทารกและถูกกำหนดขึ้นจากรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับผู้ดูแล ซึ่ง รูปแบบการปฏิสัมพันธ์นี้จะถูกถ่ายทอดไปสู่โครงสร้างทางบุคลิกภาพ การสร้างและรักษา ความสัมพันธ์ใกล้ชิดต่อบุคคลอื่นๆในสังคม ตลอดจนการตอบสนองต่อความต้องการทั้งจาก ภายในและภายนอกของบุคคลไปตลอดชีวิต โดยพฤติกรรมที่แสดงถึงความผูกพันระหว่างเด็กกับผู้ดูแล ได้แก่ การคลอเคลียอยู่ใกล้ การวิ่งเข้าหาและสวมกอด การร้องไห้หรือแข่งขันเมื่อต้องแยก

นอกจากนี้ Weiss (1982 as cited in Cohler & Stott, 1988) ได้พยายาม ศึกษา พัฒนาและคาดการณ์ถึงสัมพันธ์ภาพในวัยผู้ใหญ่จากความผูกพันของมารดาและทารก โดยพบว่าบุคคลที่ต้องการที่จะมีความผูกพัน โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่เครียด บีบคั้น ต้องการความ ผูกพันที่อบอุ่นและปลอดภัย และจะประสบความวิตกกังวลเมื่อเกิดการพลัดพรากที่ยากเกินเข้าใจ

1.3 การพลัดพรากและการสูญเสีย (separation & loss)

ประสบการณ์การพลัดพรากและสูญเสียเป็นสิ่งที่มียุทธพิพลต่อพฤติกรรม ของมนุษย์ และเป็นการปรับตัวทางสังคมขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ต้องเผชิญ (Plimpton & Rosenblum, 1988) โดยลักษณะสำคัญของการพลัดพรากเกี่ยวข้องกับธรรมชาติของสัมพันธ์ภาพในการเลี้ยงดู ตั้งแต่ช่วงวัยแรกของชีวิต ซึ่งสัมพันธ์ภาพนี้ได้สร้างหลักพื้นฐานทางจิตวิทยาซึ่งประกอบด้วย ความคิด อารมณ์ความรู้สึก ประสบการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล สุขภาวะทางอารมณ์ รวมถึงการสนองตอบต่อการพลัดพรากเอาไว้ ทั้งนี้การพลัดพรากจะเอื้อให้บุคคลได้แสดงถึงตัวตน และเรื่องราวผ่านภาพความรักหรือความผูกพันอันเป็นส่วนสำคัญตั้งแต่เริ่มแรกในวัยเด็กและจะ ต่อเนื่องไปตลอดชีวิต (Feshbach & Feshbach, 1988) ซึ่งประสบการณ์การพลัดพรากต่างๆ เช่น การแยกจากที่อาศัยพักพิงหรือบุคคลอันเป็นที่รัก และโดยเฉพาะการสูญเสียบุคคลสำคัญ หรือการ สูญเสียอย่างกะทันหัน ย่อมก่อให้เกิดความเศร้าโศก เสียใจ เจ็บปวด และเป็นทุกข์ (Provence, 1988)

1.3.1 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพลัดพรากและสูญเสีย

การพลัดพรากจะก่อให้เกิดความสูญเสียเล็กน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ โดย Ainsworth (1972 as cited in Lieberman, 1988) กล่าวว่า การพลัดพรากได้รับอิทธิพลจากปัจจัยในเรื่องของอายุหรือวุฒิภาวะของเด็ก ลักษณะของการพลัดพรากแบบชั่วคราวหรือถาวร ระยะเวลาความยาวนานของการพลัดพรากแบบชั่วคราว ในช่วงเวลาของการพลัดพรากเด็กยังคงได้อยู่ในสิ่งแวดล้อมของครอบครัว การมีตัวแทนของมารดา การติดต่อเยี่ยมเยียนเด็กเป็นระยะๆ ของมารดา และคุณภาพความสัมพันธ์ของแม่และเด็กทั้งก่อนและหลังแยกจาก

นอกจากนี้ Provence (1988) พบว่าประสบการณ์การพลัดพรากแต่ละประสบการณ์จะก่อให้เกิดความสูญเสียแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ได้แก่ ลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างเด็กและผู้ใหญ่ที่มีความสำคัญต่อตัวเด็ก วุฒิภาวะ ความเปราะบาง ความอ่อนโยนและไวต่อความรู้สึกของเด็ก ประสบการณ์การพลัดพรากที่เคยมีและความสามารถฟื้นพลังจากประสบการณ์เดิมที่ผ่านมา สภาพในปัจจุบัน เช่น สุขภาพของเด็ก ความอ่อนเพลีย ตลอดจนความรุนแรงและช่วงระยะเวลาในการพลัดพราก โดยปัจจัยเหล่านี้เป็นสิ่งที่ชี้ขาดถึงผลกระทบที่จะเกิดจากการพลัดพราก

1.3.2 รูปแบบการตอบสนองต่อการพลัดพรากและสูญเสีย

หลักการพื้นฐานของ Bowlby (1969, 1973) มองว่ารูปแบบการตอบสนองต่อการสูญเสียในวัยเด็กเป็นพื้นฐานการตอบสนองต่อการพลัดพรากในวัยผู้ใหญ่ โดยประกอบด้วยสภาวะ 3 สภาวะที่ต่อเนื่องกัน ได้แก่

- 1.ต่อต้านปฏิเสธ (protest) อาจเกิดขึ้นทันทีเมื่อประสบกับการพลัดพรากหรืออาจเกิดขึ้นในภายหลัง ซึ่งสาเหตุที่ความเศร้าโศกยังไม่เกิดขึ้นในทันที เนื่องมาจากเด็กยังมีความหวังว่ามารดาจะกลับมาหา

2. สิ้นหวังหมดกำลังใจ (despair) ความรู้สึกสิ้นหวังว่ามารดาจะกลับมาหาตนของเด็กมีเพิ่มมากขึ้น โดยเด็กจะร้องไห้น้อยลง สงบลง มีความสนใจต่อสิ่งแวดล้อมเพียงเล็กน้อย และมีความต้องการคนดูแลใส่ใจน้อยลง

3. ปราศจากการติดยึดผูกพัน (detachment) เป็นระยะที่เด็กจะเริ่มกลับมาให้ความสนใจในร่างกายและสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น การค้นหาของเล่น ยอมรับการดูแลจากคนอื่น เป็นมิตร เข้าสังคม อันเป็นการบ่งบอกว่าความโกรธ และเจ็บปวดจากการพลัดพรากอยู่ในภาวะที่สงบแล้ว ทั้งนี้สภาวะของการปราศจากการติดยึดผูกพันได้รับการตีความว่าเป็นการทำ

หน้าที่ปกป้องและต่อต้านอารมณ์ทางลบในช่วงระยะเวลาของการพลัดพราก และป้องกันตนเองจากความวิตกกังวลอันเกิดจากการสูญเสียมารดาของเด็ก (Lieberman, 1988)

2. ปัจจัยที่ส่งผลต่อความผูกพันของมารดาอุปการะ

ความผูกพันของมารดาอุปการะที่มีต่อเด็กจะมากน้อยหรือแน่นแฟ้นเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัย ดังต่อไปนี้

2.1 ระยะเวลาที่เด็กอาศัยอยู่กับมารดาอุปการะ

ระยะเวลาที่เด็กอยู่ในความดูแลของมารดาอุปการะยิ่งยาวนานเท่าไรก็ยิ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความผูกพันแน่นแฟ้นขึ้น (Edelstein, Burge, & Waterman, 2001) เช่นเดียวกับบิดาอุปการะที่จะพัฒนาความสัมพันธ์กับเด็กเพิ่มมากขึ้นตามระยะเวลาของควมยาวนานในการอยู่ร่วมกัน (Inch, 1999) อย่างไรก็ตามการที่เด็กอยู่อาศัยกับมารดาอุปการะยาวนานเกินไปอาจไม่ก่อให้เกิดผลดีกับเด็กและมารดาอุปการะเท่าใดนัก เพราะความผูกพันที่แน่นแฟ้นฝังลึกมากเกินไปอาจทำให้การแยกจากกันยิ่งยากลำบากและเจ็บปวด (อภิญา เวชชัย, 2527; Eastman, 1979 cited in Urquhart, 1989) ดังนั้นระยะเวลาที่เด็กอยู่ในความดูแลของมารดาอุปการะยิ่งสั้นเท่าไรยิ่งเป็นการดีเพราะจะช่วยป้องกันไม่ให้เกิดและมารดาอุปการะเกิดความผูกพันกันมากเกินไป และเมื่อถึงเวลาที่เด็กต้องย้ายออกจากครอบครัวอุปการะไปอยู่กับครอบครัวบุญธรรมหรือครอบครัวเดิม ปัญหาการพลัดพรากกันจะได้ไม่กลายเป็นประสบการณ์ที่เจ็บปวดจนเกิดเป็นรอยแผลในใจเด็กหรือกลายเป็นการทำร้ายจิตใจทั้งเด็กและมารดาอุปการะให้ต้องเจ็บปวดจากการพลัดพรากจากกัน (อภิญา เวชชัย, 2527) โดยระยะเวลาที่เด็กจะอาศัยอยู่ในความดูแลของมารดาอุปการะยาวนานเท่าใดนั้นไม่สามารถกำหนดได้แน่ชัดทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของเด็กแต่ละราย ความพร้อมของครอบครัวที่แท้จริง หรือการดำเนินการขอรับเด็กเป็นบุตรบุญธรรม ซึ่งโดยทั่วไปเด็กจะอาศัยอยู่กับมารดาอุปการะประมาณ 3-24 เดือนก่อนที่ครอบครัวที่แท้จริงหรือครอบครัวบุญธรรมจะมารับเด็กกลับไปอุปการะเลี้ยงดู (สหทัยมูลนิธิ, ไม่ระบุปีที่พิมพ์ ก)

2.2 ประสบการณ์ในการอุปการะเลี้ยงดูเด็ก

ประสบการณ์ในการอุปการะเลี้ยงดูเด็กเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อความผูกพันของมารดาอุปการะที่มีต่อเด็ก โดยมารดาอุปการะที่เพิ่งรับเลี้ยงเด็กเป็นรายแรกๆจะมีความรัก ความประทับใจและความผูกพันต่อเด็กมาก อีกทั้งจะให้ความทุ่มเทดูแลเลี้ยงดูอบรมสั่งสอนด้วยความรักห่วงใยอย่างแท้จริงเสมือนว่าเป็นบุตรหลานของตน ในขณะที่มารดาอุปการะบางรายที่รับ

เลี้ยงดูเด็กมานานอาจเกิดความเคยชินกับการจากไปของเด็กหลายต่อหลายคน จึงทำให้อารมณ์ความรู้สึกซาบซึ้งประทับใจหรือสะท้อนใจอันก่อให้เกิดพลังในใจของมารดาอุปการะได้ลดลงไปด้วย แม้จะไม่ถึงขั้นที่ก่อให้เกิดความเพิกเฉยละเลยแต่ก็มีส่วนทำให้ความกระตือรือร้นในการดูแลเด็กลดน้อยลงไปซึ่งสิ่งนี้อาจก่อให้เกิดผลเสียต่อเด็กได้ (อภิญญา เวชยชัย, 2527)

2.3 อายุของเด็ก

การที่มารดาอุปการะรับเด็กมาอุปการะเลี้ยงดูตั้งแต่เด็กยังเป็นทารกจะช่วยเสริมให้ความผูกพันระหว่างมารดาอุปการะและเด็กแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้นเมื่อเทียบกับการรับเด็กโตมาอุปการะ (Edelstein et al., 2001)

3. ความผูกพันของมารดาอุปการะกับการพลัดพรากแยกจาก

ลักษณะการสร้างความผูกพันของมารดาอุปการะกับเด็กจะสามารถเกิดขึ้นได้โดยธรรมชาติ โดยในระยะเวลาเพียง 2-3 เดือนที่เด็กได้ไปอาศัยอยู่กับมารดาอุปการะ ความรักความผูกพันระหว่างเด็กกับมารดาอุปการะก็สามารถเกิดขึ้นได้อย่างไม่ยากนัก (อภิญญา เวชยชัย, 2527) อีกทั้งยังสามารถพัฒนากลายเป็นความผูกพันอันใกล้ชิดระหว่างกันและกันของมารดาอุปการะและเด็กได้อย่างไม่ต้องสงสัย (Evans, 1986 cited in Urquhart, 1989) โดยการที่เด็กและมารดาอุปการะได้อยู่ด้วยกันเป็นระยะเวลายาวนานกว่าที่บิดามารดาที่แท้จริงหรือครอบครัวบุญธรรมจะรับเด็กกลับไปเลี้ยงดู ประกอบกับการต้องเผชิญความยากลำบากร่วมกันนั้นก็ย่อมก่อให้เกิดเป็นความผูกพันอันแน่นแฟ้น (Edelstein et al., 2001)

สำหรับความผูกพันระหว่างมารดาอุปการะและเด็กนั้นในด้านหนึ่งพบว่าเป็นเรื่องที่ดีที่ทุกฝ่ายต้องการให้เกิดขึ้น แต่อีกด้านหนึ่งกลับพบว่าความผูกพันที่มีมากเกินไปนั้นได้ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆตามมาโดยเฉพาะในช่วงเวลาที่ต้องส่งมอบเด็กกลับคืน ซึ่งความรักความผูกพันอันแน่นแฟ้นของเด็กและมารดาอุปการะที่มีต่อกันนั้นส่งผลให้การแยกจากกัน (separation) ของมารดาอุปการะและเด็กเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความยุ่งยากลำบากใจและเศร้าสลดใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย (อภิญญา เวชยชัย, 2527) อย่างไรก็ตามประเด็นเรื่องความผูกพันของมารดาอุปการะที่มีต่อเด็กนั้นเป็นสิ่งที่มักจะได้รับ การเพิกเฉย เข้าใจผิด และประเมินคุณค่าของสายสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นของมารดาอุปการะและเด็กต่ำเกินกว่าความเป็นจริง จึงเป็นเหตุให้มารดาอุปการะไม่ค่อยได้รับความสนใจหรือการสนับสนุนช่วยเหลือเท่าที่ควรในยามที่ต้องเผชิญกับการพลัดพรากและสูญเสีย (Anderson et al., 1989 cited in Edelstein et al., 2001) ซึ่งในอดีตมารดาอุปการะจะได้รับเพียงการบอกกล่าวและแนะนำว่าไม่ให้มีความผูกพันกับเด็กในอุปการะมากเกินไป เพื่อที่จะได้ไม่เกิดความยุ่งยากลำบากใจเมื่อถึงเวลาที่ต้องส่งมอบเด็กกลับคืน (Edelstein et al., 2001)

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการส่งเด็กกลับบ้าน

ความผูกพันของมารดาอุปการะและเด็กดังกล่าวข้างต้นนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการพลัดพรากและการสูญเสีย ซึ่งมารดาอุปการะต่างยอมรับว่าการพลัดพรากและการสูญเสียเป็นประสบการณ์ที่ยากที่สุดของพวกเขาและครอบครัว แต่อย่างไรก็ตามมารดาอุปการะก็จำเป็นที่จะต้องพบกับช่วงเวลาของการพลัดพรากจากกันและต้องผ่านพ้นช่วงเวลานี้ไปให้ได้ โดยบางครอบครัวอาจจะเลือกที่จะยอมรับ ในขณะที่บางครอบครัวก็เลือกที่จะหลีกเลี่ยง (Urquhart, 1989) ในกรณีที่มารดาอุปการะไม่สามารถทำใจยอมรับการจากไปของเด็กได้ย่อมก่อให้เกิดปัญหาและผลกระทบต่างๆตามมาเมื่อถึงเวลาที่ต้องส่งมอบเด็กกลับบ้าน

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการส่งเด็กกลับบ้าน สามารถแบ่งได้เป็น 3 ด้านด้วยกันคือ ผลกระทบทางด้านจิตใจ ผลกระทบด้านการตัดสินใจรับอุปการะเด็ก และผลกระทบด้านการเลี้ยงดูเด็ก ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ผลกระทบด้านจิตใจ

การส่งเด็กกลับบ้านเป็นช่วงเวลาแห่งการพลัดพรากจากกัน (separation) ของมารดาอุปการะและเด็กในอุปการะที่ส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจของมารดาอุปการะและเด็กเป็นอย่างมาก โดยในช่วงนี้มารดาอุปการะจะพบกับความเจ็บปวดและสะเทือนใจ ซึ่งความจริงเมื่อต้องแยกจากกันนี้ได้ก่อให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจอย่างรุนแรง โดยมารดาอุปการะไม่เคยหายเศร้าโศกกับการจากไปของเด็กแม้ว่าเด็กจะย้ายไปอยู่กับครอบครัวบุญธรรมหรือกลับไปอยู่กับครอบครัวที่แท้จริงแล้วมารดาอุปการะก็ยังคิดถึงและอาลัยอาวรณ์ ทั้งนี้เนื่องจากเด็กเป็นคนสำคัญของมารดาอุปการะที่พวกเขามอบความรักให้อย่างสุดหัวใจ (อภิญา เวชชัย, 2527; Evans, 1986 cited in Urquhart, 1989; Inch, 1999; Edelstein et al., 2001) สำหรับเด็กแล้วการสูญเสียมารดาอุปการะเมื่อตนต้องย้ายไปอยู่กับครอบครัวที่แท้จริงหรือครอบครัวบุญธรรมนับเป็นช่วงเวลาแห่งความเจ็บปวด ขณะเดียวกันมารดาอุปการะเองก็รู้สึกถึงความสูญเสีย (loss) นั้นไม่ต่างกัน (Lanyado, 2003) นอกจากนี้การที่เด็กย้ายกลับไปอยู่กับครอบครัวที่แท้จริงหรือครอบครัวบุญธรรมยังทำให้ครอบครัวของมารดาอุปการะต้องเสียคุณภาพเนื่องจากการจากไปของเด็กได้ส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจของสมาชิกคนอื่นๆในครอบครัวที่ต้องสูญเสียความสัมพันธ์ที่มีต่อเด็กด้วยเช่นกัน และการที่มารดาอุปการะทำหน้าที่เสมือนเป็นมารดาของเด็กบางครั้งอาจคิดฝันไปว่าเด็กได้จะอยู่กับตนไปตลอด ซึ่งความคิดฝันดังกล่าวนั้นได้ก่อให้เกิดความเจ็บปวดโศกเศร้ามากยิ่งขึ้นเมื่อถึงเวลาที่ต้องส่งเด็กกลับบ้าน (Burke & Dawson, 1987; Urquhart, 1989;

Edelstein et al., 2001) โดยช่วงเวลาแห่งความเศร้าโศกเสียใจอันเกิดจากการสูญเสียที่ต้องส่งมอบเด็กกลับคืนจะยาวนานเพียงใดนั้นไม่สามารถที่จะกำหนดหรือทราบได้อย่างแน่ชัด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความแตกต่างของมารดาอุปการะแต่ละคน (Burke & Dawson, 1987)

ความสูญเสียเมื่อเด็กต้องแยกออกจากอ้อมอกของมารดาอุปการะไปอยู่กับครอบครัวที่แท้จริงหรือครอบครัวบุญธรรมเป็นสิ่งที่สร้างความเจ็บปวดให้เกิดขึ้นในใจของมารดาอุปการะ และเพื่อที่จะหลีกเลี่ยงความเจ็บปวดอันเกิดจากการสูญเสีย มารดาอุปการะแต่ละคนจึงมีวิธีการจัดการหรือรับมือกับความสูญเสียที่เกิดขึ้นแตกต่างกันไป บางรายปรารถนาที่จะขอรับเด็กคนอื่นมาอุปการะเลี้ยงดูต่อทันที เพื่อไม่ให้เกิดช่วงเวลาแห่งความอาลัยอาวรณ์ (Burke & Dawson, 1987) ในขณะที่มารดาอุปการะบางรายต้องการที่จะจากเด็กไปก่อนที่เด็กจะจากตนไป กล่าวคือต้องการให้เด็กย้ายไปอยู่กับครอบครัวบุญธรรมหรือกลับไปอยู่กับครอบครัวที่แท้จริงก่อน กำหนดเวลาที่จะส่งเด็กคืน โดยคิดว่าน่าจะเป็นหนทางช่วยป้องกันหรือบรรเทาความเจ็บปวดที่จะเกิดขึ้นได้ แต่ในความเป็นจริงแล้วกลับพบว่าความสูญเสียนั้นไม่ได้ลดน้อยลงแต่อย่างใดและยังกลับเพิ่มมากขึ้นอีกด้วย เช่นเดียวกับการที่ไม่ต้องการติดต่อเกี่ยวข้องกับเด็กอีกกลับยิ่งเพิ่มความเจ็บปวดของมารดาอุปการะให้มากยิ่งขึ้น (Edelstein, 1981)

ผลกระทบทางด้านจิตใจอีกประการหนึ่งที่พบในช่วงเวลาของการส่งเด็กกลับคืน นอกเหนือจากความเศร้าโศกเสียใจและเจ็บปวด คือ มารดาอุปการะจำนวนมากเกิดความไม่สบายใจมีความอาลัยอาวรณ์และเป็นกังวลใจต่ออนาคตของเด็ก แม้จะยอมรับว่าการที่เด็กได้กลับไปอยู่กับครอบครัวที่แท้จริงหรือไปอยู่กับครอบครัวบุญธรรมเป็นเรื่องที่ดีและดีใจที่เด็กได้มีอนาคตมีหลักประกันในอนาคต แต่ความรู้สึกคิดถึงและผูกพันก็ทำให้อดห่วงหรืออดเศร้าโศกอาลัยอาวรณ์ต่อกันไม่ได้ (อภิญา เวชชัช, 2527; ดวงพร ทิศาดลติก, 2548) โดยความเครียดวิตกกังวลและผิดหวังของมารดาอุปการะจะรุนแรงมากหากเด็กจะต้องกลับไปอยู่ในสถานการณครอบครัวแบบเดิมๆหรือเลวร้ายกว่าเดิม มารดาอุปการะจำนวนมากรู้สึกว่าตนจะสามารถรับมือกับการพลัดพรากเมื่อต้องส่งเด็กกลับคืนได้ดีขึ้นหากทราบว่าเด็กได้อยู่ในสถานที่ที่ปลอดภัยประสบความสำเร็จหรือชีวิตข้างหน้าของเด็กดีขึ้น (Urquhart, 1989; Buehler et al., 2003)

ผลกระทบทางด้านจิตใจเป็นผลกระทบโดยตรงที่เกิดขึ้นจากการต้องส่งมอบเด็กกลับคืน และขณะเดียวกันผลกระทบที่เกิดขึ้นทางจิตใจนี้ยังเกี่ยวพันและเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อด้านอื่นๆอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านการตัดสินใจรับอุปการะเด็ก และด้านการเลี้ยงดูเด็ก

2. ผลกระทบด้านการตัดสินใจรับอุปการะเด็ก

เหตุผลที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้มารดาอุปการะหลายคนตัดสินใจยุติการรับเด็กมาอุปการะหรือทำหน้าที่เป็นมารดาอุปการะ เนื่องจากไม่สามารถทำใจยอมรับความสูญเสียที่เกิดขึ้นเมื่อเด็กจากไปได้ (Buehler et al., 2003) สำหรับมารดาอุปการะบางครั้งการพลัดพรากและการสูญเสียเมื่อต้องส่งเด็กกลับคืนเป็นสิ่งที่ยากเกินกว่าที่มารดาอุปการะจะทำใจยอมรับหรือรับมือได้ จึงปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการตัดสินใจรับเด็กมาอุปการะเลี้ยงดูหรือเป็นมารดาอุปการะต่อ โดยประมาณ 1 ใน 3 ของการจากไปของเด็กได้ก่อให้เกิดประสบการณ์ที่เจ็บปวด ซึ่งมารดาอุปการะจะพบกับความยากลำบากในการแยกจากเด็กอย่างน้อย 1 รายจากเด็กทั้งหมดที่รับมาอุปการะเลี้ยงดู และโดยเฉพาะการแยกจากเด็กคนแรกอาจก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับมารดาอุปการะและครอบครัวจนถึงขั้นหยุดพักการรับอุปการะเด็กเป็นการชั่วคราวหรืออาจจะถาวรก็ได้ (Urquhart, 1989) ซึ่งในช่วงเวลาแห่งความเจ็บปวดจากการสูญเสีย มารดาอุปการะอาจจะไม่ยินดีเท่าไรนักหากมีการนำเด็กใหม่ไปให้อุปการะเลี้ยงดูในเวลาที่ยังไม่พร้อม (Edelstein, 1981) ทั้งนี้เนื่องจากมารดาอุปการะบางรายมีความผูกพันกับเด็กมากจนไม่สามารถทำใจรับเลี้ยงเด็กคนอื่นได้อีก และเมื่อเลี้ยงแล้วก็ย่อมเกิดความรักความผูกพันแต่สุดท้ายเด็กต้องจากไปในที่สุดความเศร้าโศกเสียใจจึงต้องเกิดขึ้นอยู่เสมอๆ การตัดสินใจยุติการเป็นมารดาอุปการะจึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่ป้องกันการเสียใจที่อาจเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าของมารดาอุปการะ (อภิญญา เวชยชัย, 2527) นอกจากนี้ความยากลำบากที่ต้องเห็นเด็กจากไปโดยที่ไม่มีโอกาสที่จะดูแลหรือกำหนดอนาคตของเด็กได้ก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้มารดาอุปการะต้องตัดสินใจยุติการเป็นมารดาอุปการะ (Rhodes et al., 2001)

3. ผลกระทบด้านการเลี้ยงดูเด็ก

การพลัดพรากและความสูญเสียที่อาจเกิดขึ้นเมื่อถึงเวลาที่จะต้องส่งเด็กกลับคืนได้สร้างความกังวลใจให้แก่มารดาอุปการะเป็นอย่างมาก ซึ่งความกลัวว่าครอบครัวที่แท้จริงจะมารับเด็กกลับไปเลี้ยงดูนับเป็นความกังวลใจอันดับแรกๆของมารดาอุปการะ โดยระดับความวิตกกังวลจากการพลัดพราก (separation anxiety) ของมารดาอุปการะนั้นมีอิทธิพลอย่างมากต่อเสรีภาพของมารดาอุปการะในการใช้ความเป็นแม่ของเธอในการเลี้ยงดูเด็กได้อย่างเต็มที่ (ดวงพร ทิศาดลติก, 2548) ทั้งนี้ความกังวลและความยุ่งยากของมารดาอุปการะในการจัดการกับความผูกพันอันแน่นแฟ้นเมื่อเด็กต้องจากไป ได้ส่งผลกระทบต่อเด็กและยังขัดขวางการเลี้ยงดูเด็กให้ประสบความสำเร็จ (Buehler et al., 2003) เนื่องจากมารดาอุปการะจะกำหนดขอบเขตและจำกัดความทุ่มเทความรู้สึกของตนเพื่อป้องกันและบรรเทาความเจ็บปวดโศกเศร้าให้น้อยลง

เมื่อถึงเวลาที่เด็กจะต้องกลับไปอยู่กับครอบครัวที่แท้จริงหรือครอบครัวบุญธรรม ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับหลักการของการดูแลเด็กในระบบครอบครัวอุปการะและนับเป็นความล้มเหลวของบริการครอบครัวอุปการะที่ต้องการให้มารดาอุปการะทุ่มเทดูแลเลี้ยงดูเด็กด้วยความรักความผูกพันอย่างเต็มที่ (ดวงพร ทิศาดลดิถ, 2548) นอกจากนี้การที่มารดาอุปการะส่วนมากต้องการทราบความแน่นอนของช่วงเวลาที่จะได้อยู่ร่วมกันกับเด็ก แต่คำถามเกี่ยวกับความยาวนานในการที่เด็กจะอยู่ในครอบครัวอุปการะนั้นไม่มีใครสามารถตอบได้อย่างชัดเจนและแน่นอน จึงเป็นเหตุให้มารดาอุปการะมีความวิตกกังวลจากการพลัดพรากและสูญเสียเพิ่มมากขึ้น (Kline et al., 1972)

ผลกระทบที่เกิดขึ้นเมื่อต้องส่งเด็กกลับคืนเป็นสิ่งที่หลายฝ่ายไม่ต้องการให้เกิดขึ้น และพยายามหาทางในการป้องกันและแก้ไข โดยมีข้อเสนอแนะในการแยกเด็กออกจากมารดาอุปการะ 2 ประการด้วยกันคือ

1. ในการแยกเด็กออกจากมารดาอุปการะจะต้องมีการแจ้งให้มารดาอุปการะทราบล่วงหน้าก่อนว่าจะต้องส่งมอบเด็กกลับคืนเมื่อใด ทั้งนี้เพื่อให้มารดาอุปการะได้มีเวลาในการทำใจและคลายความกังวล (อภิญาญา เวชยชัย, 2527; ดวงพร ทิศาดลดิถ, 2548)

2. ในการแยกเด็กออกจากมารดาอุปการะนั้นจำเป็นต้องมีการเตรียมความคิดและสภาพจิตใจของเด็กและมารดาอุปการะให้พร้อมที่จะเผชิญกับการพลัดพรากและการสูญเสีย ตลอดจนสามารถเอาชนะความยากลำบากและความอาลัยอาวรณ์ได้ เพราะหากมารดาอุปการะขาดการเตรียมพร้อมและการไม่ได้รับการสนับสนุนในช่วงเวลาที่ต้องเผชิญกับการพลัดพรากและการสูญเสียย่อมเป็นปัจจัยเสี่ยงที่ทำให้มารดาอุปการะเกิดความเจ็บปวดและบาดแผลอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และอาจถึงขั้นตัดสินใจยุติการเป็นมารดาอุปการะในที่สุด (Urquhart, 1989; อภิญาญา เวชยชัย, 2527) ซึ่งโดยปกติแล้วเมื่อเกิดความเศร้าโศกเสียใจบุคคลมักต้องการที่จะบอกเล่าให้ผู้อื่นได้รับรู้ (Edelstein, 1981) เช่นเดียวกับมารดาอุปการะที่ส่วนใหญ่ต้องการการสนับสนุนทางอารมณ์ในการช่วยให้สามารถจัดการกับความรู้สึกเศร้าโศกเสียใจและสูญเสียเมื่อเด็กต้องย้ายออกจากบ้านไป (MacGregor, Rodger, Cummings, & Leschied, 2006)

การวิจัยเชิงคุณภาพแนวปรากฏการณ์วิทยา

1. ความหมาย

การวิจัยเชิงคุณภาพแนวปรากฏการณ์วิทยาเป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพรูปแบบหนึ่งที่มีพื้นฐานมาจากปรัชญาปรากฏการณ์นิยม ซึ่งเป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นการทำความเข้าใจโลกหรือประสบการณ์ชีวิตในแง่มุมต่างๆของบุคคลผ่านมุมมองของเจ้าของประสบการณ์ในระดับที่ลึกซึ้งถึงความหมายของประสบการณ์ชีวิตที่บุคคลได้ประสบมา (lived experience)

ในการวิจัยเชิงคุณภาพแนวปรากฏการณ์วิทยา นักวิจัยจะทำความเข้าใจและตีความหมายของสิ่งที่ปรากฏจากประสบการณ์หรือสิ่งที่บุคคลได้ประสบนั้นว่ามีความหมายอย่างไรต่อบุคคล (ชาย โพรธิสตา, 2550) ทั้งนี้เป็นการค้นหาคำตอบสำหรับคำถามที่ว่า การได้ประสบเหตุการณ์นั้นมีความหมายอย่างไรสำหรับผู้ที่ได้ประสบมัน หรือประสบการณ์ในเรื่องนั้นมีความหมายอย่างไรสำหรับผู้ที่ได้ประสบมันมาแล้วหรือที่กำลังประสบมันอยู่ (Cohen, Kahn & Steeves, 2000 อ้างถึงใน ชาย โพรธิสตา, 2550) ซึ่งปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์ที่นักวิจัยจะนำมาศึกษาและทำความเข้าใจนี้จะปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์ใดในชีวิตที่บุคคลประสบก็ได้แต่จะต้องมีความน่าสนใจหรือมีคุณประโยชน์ในเชิงปฏิบัติ โดยข้อสรุปสำคัญของ การวิจัยเชิงคุณภาพแนวปรากฏการณ์วิทยาจะต้องได้แก่นแท้ (essence) อันเดียวกันจากประสบการณ์ชนิดเดียวกัน ซึ่งแก่นแท้นี้คือความหมายที่คนเข้าใจร่วมกันตรงกัน ซึ่งได้จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบประสบการณ์ของคนหลายๆคนและหาลักษณะร่วมกันของประสบการณ์ในเรื่องเดียวกันจากแต่ละคน (ชาย โพรธิสตา, 2550)

ทวีศักดิ์ นพเกษตร (2549) ให้ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพแนวปรากฏการณ์วิทยาไว้ในลักษณะที่คล้ายคลึงกันว่า การวิจัยเชิงคุณภาพแนวปรากฏการณ์นิยมเป็นการทำความเข้าใจความหมาย ทศนะ ความรู้สึกเบื้องต้นในจิตใจของผู้ที่ประสบกับเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์หนึ่ง ซึ่งผ่านมาแล้วหรือกำลังประสบอยู่ โดยปรากฏการณ์นั้นเป็นอะไรก็ได้ที่ผู้คนประสบและนักวิจัยเห็นว่ามีแง่มุมที่น่าสนใจ และมีประโยชน์ในเชิงนโยบายหรือการปฏิบัติการต่างๆ

Streubert & Carpenter (2007) นิยามความหมายของปรากฏการณ์วิทยาว่าหมายถึงศาสตร์ที่มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงและประสบการณ์ชีวิตที่บุคคลได้ประสบ

กล่าวโดยสรุปการวิจัยเชิงคุณภาพแนวปรากฏการณ์วิทยา เป็นวิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพรูปแบบหนึ่งที่มุ่งค้นหาและทำความเข้าใจในความหมายของประสบการณ์ชีวิตที่บุคคลเคยประสบแล้วหรือกำลังประสบอยู่ เพื่อค้นหาความหมายร่วมกันของประสบการณ์ของกลุ่มบุคคล

2. ลักษณะสำคัญ

การวิจัยเชิงคุณภาพแนวปรากฏการณ์วิทยามีกระบวนการวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูล คล้ายคลึงกับการวิจัยเชิงคุณภาพแบบอื่น เพียงแต่จะมีรายละเอียดและจุดเน้นที่เพิ่มเติมหรือต่าง ออกไปบางประการ โดยลักษณะเฉพาะที่สำคัญของปรากฏการณ์วิทยา คือ

2.1 เป็นการศึกษาประสบการณ์ของบุคคลในปรากฏการณ์ที่เฉพาะเจาะจงในบริบท หนึ่ง วัฒนธรรมหนึ่ง หรือในช่วงเวลาหนึ่ง (ศิริพร จิรวัดน์กุล, 2552)

2.2 การค้นหาความหมายหรือแก่น (essence) ของประสบการณ์นั้นว่าคืออะไร นักวิจัยแนวปรากฏการณ์วิทยาต้องพยายามเจาะลงไปให้ลึกถึงความหมายของประสบการณ์ที่ ศึกษาว่าการมีประสบการณ์เช่นนั้นมีความหมายอย่างไรสำหรับตัวเขา โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นเครื่องมือหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูล และจะต้องวิเคราะห์ข้อมูลโดยการกลั่นเอาความหมาย ของปรากฏการณ์จากข้อมูลออกมา ซึ่งความหมายดังกล่าวนี้ไม่ใช่เพียงความหมายของ ประสบการณ์สำหรับปัจเจกบุคคลเพียงคนใดคนหนึ่ง หากแต่เป็นความหมายของประสบการณ์ ชนิดนั้นสำหรับบุคคลกลุ่มนั้น (ชาย โพรสิสิตา, 2550)

2.3 การเลือกตัวอย่างเพื่อมาศึกษา กลุ่มตัวอย่างที่เลือกมาจะต้องเป็นผู้มีประสบการณ์ ตรงในเรื่องนั้นจริงและต้องมีประสบการณ์มากพอสมควร อีกทั้งต้องมีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ กล่าวคือ ต้องสามารถเก็บข้อมูลในช่วงเวลาและสถานที่นั้นได้จริง ซึ่งในการเลือกตัวอย่างจะเป็น ต้องคำนึงถึง สถานที่ เวลา และแบบแผนการแสดงออกซึ่งความหมายของประสบการณ์ส่วนตัว ของผู้ถูกศึกษาด้วย เนื่องจากเป็นสิ่งที่มีความหมายในการตีความประสบการณ์ เพราะหากสถานที่ ต่างกัน เวลาต่างกัน อาจส่งผลต่อความรู้สึกของบุคคลต่อปรากฏการณ์ต่างกัน รวมถึงการ ตีความหมายของประสบการณ์อาจต่างกัน อีกทั้งภาษาและวัฒนธรรมยังมีบทบาทสำคัญและ เกี่ยวข้องในการตีความด้วยเป็นอย่างมาก (ชาย โพรสิสิตา, 2550)

2.4 การขจัดอคติในขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล เนื่องจากการวิจัยเชิงคุณภาพแนว ปรากฏการณ์วิทยาเป็นการตีความสิ่งที่ปรากฏเพื่อให้ได้ความหมายที่แฝงซ่อนลึกอยู่ภายในใจของ ผู้ประสบกับปรากฏการณ์นั้น ดังนั้นผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องตระหนักและหมั่นสำรวจอคติของตนเอง อย่างสม่ำเสมอ พร้อมทั้งขจัดอคตินั้นเสีย และหากไม่สามารถขจัดได้ก็จำเป็นต้องยอมรับและระบุ ให้ชัดเจนว่า อคติของผู้วิจัยมีผลกระทบต่อการวิเคราะห์และตีความหมายของข้อมูลในส่วนใดบ้าง (ทวีศักดิ์ นพเกษตร, 2549)

3. วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัยสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพแนวปรากฏการณ์วิทยานั้นมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัยไม่ต่างไปจากขั้นตอนการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพโดยทั่วไป ซึ่ง Moustakas (1994 อ้างถึงใน ชาย โทธิสิตา, 2550) ได้ระบุถึงวิธีการดำเนินการวิจัยแนวปรากฏการณ์วิทยาไว้ 7 ขั้นตอน ดังนี้

3.1 กำหนดหัวข้อ และคำถามในการวิจัยที่เหมาะสมกับวิธีการศึกษาแนวปรากฏการณ์วิทยา ซึ่งคือการเลือกปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษาค้นหาความหมายของประสบการณ์ของบุคคล โดยปรากฏการณ์ที่ศึกษานั้นจะเป็นเรื่องใดก็ได้ที่เป็นประสบการณ์ชีวิตที่บุคคลได้พบเจอ และเป็นประสบการณ์ที่มีคุณค่าในทางปฏิบัติและประโยชน์ในเชิงนโยบาย

3.2 ทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษา

3.3 กำหนดเกณฑ์สำหรับเลือกบุคคลและปรากฏการณ์สำหรับศึกษา โดยจะต้องเป็นผู้มีประสบการณ์หรือประสบเหตุการณ์ที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา และจะต้องมีประสบการณ์นั้นมากเพียงพอ

3.4 ให้ข้อมูลที่จำเป็นแก่ผู้ที่ถูกเลือกมาศึกษา รวมทั้งจัดการกับประเด็นที่เกี่ยวกับจริยธรรมในการวิจัย

3.5 กำหนดประเด็นหรือแนวคำถามสำหรับการสัมภาษณ์แนวเจาะลึก การวิจัยเชิงคุณภาพแนวปรากฏการณ์วิทยานิยมใช้การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างหรือการสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นเครื่องมือสำคัญ โดยจะมีการเตรียมประเด็นคำถามในการสนทนาไว้ล่วงหน้าและสามารถปรับเปลี่ยนยืดหยุ่นได้

3.6 ทำการสัมภาษณ์และบันทึกการสัมภาษณ์อย่างละเอียด และอาจจำเป็นต้องทำการสัมภาษณ์ซ้ำหลายครั้ง โดยการสัมภาษณ์จะต้องพยายามล้วงลึกลงไปถึงความหมายของประสบการณ์ เพื่อที่จะสามารถตอบคำถามได้ว่า การมีประสบการณ์เช่นนั้นมีความหมายอย่างไรสำหรับเขา ซึ่งการสัมภาษณ์จะมีลักษณะเหมือนการพูดคุยสนทนากันอย่างเป็นธรรมชาติ

3.7 เตรียมข้อมูลเพื่อทำการวิเคราะห์ และดำเนินการวิเคราะห์ ซึ่งโดยสาระสำคัญแล้วการวิเคราะห์ข้อมูลของการวิจัยเชิงคุณภาพแนวปรากฏการณ์วิทยาไม่ได้มีขั้นตอนหรือวิธีการแตกต่างไปจากการวิจัยเชิงคุณภาพทั่วไปแต่อย่างใด เพียงแต่สิ่งสำคัญที่ปรากฏการณ์วิทยาจะมุ่งเน้นเป็นพิเศษในการวิเคราะห์ข้อมูลคือ การกลั่นเอาความหมายของประสบการณ์จากข้อมูลซึ่งไม่เพียงแต่ความหมายของประสบการณ์ในทัศนะของผู้ให้ข้อมูลแต่ละรายเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความหมายโดยทั่วไปของปรากฏการณ์นั้นๆด้วย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่างานวิจัยที่เกี่ยวกับมารดาอุปการะในแง่มุมทางด้านจิตวิทยาหรือมิติด้านจิตใจมีไม่มากนัก และการศึกษาวิจัยส่วนมากเป็นการศึกษาในประเด็นทางสังคมสงเคราะห์ซึ่งให้ความสำคัญในมิติเชิงสังคม และการให้บริการสวัสดิการสังคมที่เอื้อประโยชน์แก่เด็กเป็นสำคัญโดยพบว่าประเด็นทางด้านจิตใจเป็นเพียงส่วนหนึ่งหรือประเด็นหนึ่งของการศึกษาวิจัยทั้งหมด

งานวิจัยต่างประเทศ

Urquhart (1989) ได้ศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพลัดพรากและสูญเสียของครอบครัวอุปการะ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณเพื่อประเมินและเปรียบเทียบผลกระทบที่เกิดขึ้นระหว่างครอบครัวอุปการะในปัจจุบันกับอดีตในรัฐเม็กซิโกใหม่ (New Mexico) จำนวน 376 ครอบครัว แบ่งเป็นครอบครัวอุปการะที่ยังคงรับอุปการะเด็กอยู่ในปัจจุบันจำนวน 275 ครอบครัว และครอบครัวอุปการะที่หยุดรับอุปการะเด็กมาไม่เกิน 3 ปี จำนวน 101 ครอบครัว ในการเก็บรวบรวมข้อมูลใช้แบบสำรวจ ซึ่งประกอบด้วยคำถาม 34 ข้อ ใน 5 มิติคือ การฝึกอบรม การบริการ และการสนับสนุนจากองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการย้ายเด็กออก ความวิตกกังวลจากการพลัดพราก ความรู้สึกที่เกี่ยวข้องกับการโยกย้ายเปลี่ยนแปลง และความสนับสนุนพิเศษจากองค์กรในช่วงเวลาของการย้ายเด็ก ผลการศึกษาพบว่าในประเด็นการฝึกอบรมให้เข้าใจถึงพลัดพราก และการบริการและการสนับสนุนจากองค์กร มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และครอบครัวอุปการะทั้งสองกลุ่มมีความรู้สึกเศร้า เสียใจ เจ็บปวดและสูญเสียกับการย้ายออกไปของเด็กไม่แตกต่างกัน นอกจากนี้ยังพบว่าการพลัดพรากและการสูญเสียเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเป็นครอบครัวอุปการะต่อ โดยเฉพาะการขาดความพร้อมและการไม่ได้รับการสนับสนุนในช่วงเวลาแห่งการพลัดพรากและการสูญเสียนับเป็นปัจจัยเสี่ยงที่ทำให้ครอบครัวอุปการะตัดสินใจยุติการเป็นครอบครัวอุปการะ

Inch (1999) ศึกษาทัศนคติของบิดาอุปการะ (foster fathers) ถึงประสบการณ์การเป็นครอบครัวอุปการะ (foster parent) โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพแบบสร้างทฤษฎีจากข้อมูล (grounded theory) และเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์บิดาอุปการะจำนวน 15 คน ที่มีลักษณะพื้นฐานหลากหลายทั้งในเรื่องอายุ รายได้ ประสบการณ์การเป็นครอบครัวอุปการะและการรับอุปการะเด็ก จำนวนเด็กในอุปการะในปัจจุบัน อายุของเด็ก และระยะเวลาที่เด็กอาศัยอยู่ในครอบครัวอุปการะ ผลที่ได้พบข้อค้นพบ 4 ประการ คือ การก้าวมาเป็นครอบครัวอุปการะ บทบาทหน้าที่ของบิดา ความผูกพันและการสูญเสีย และความสัมพันธ์ส่วนบุคคล โดยพบว่าความผูกพัน

ของบิดาอุปการะที่มีต่อเด็กได้กลายเป็นสิ่งที่สร้างความความเจ็บปวดเป็นอย่างมากเมื่อเด็กจากไป ซึ่งการจากไปของเด็กทำให้เห็นถึงความผูกพันของบิดาอุปการะที่มีต่อเด็กได้อย่างชัดเจน บิดาอุปการะส่วนมากตระหนักดีว่าเด็กไม่สามารถอยู่กับตนเองได้ตลอดไปอย่างที่ตนปรารถนา ซึ่งบิดาอุปการะได้คาดการณ์ไว้ว่าเมื่อต้องพลัดพรากจากกันความเสียใจจะต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน และก่อให้เกิดความเศร้าเสียใจเป็นที่สุดเมื่อต้องแยกจากกันจริง โดยบิดาอุปการะรู้สึกว่ตนสูญเสียเด็กและเป็นกังวลว่าเด็กจะได้รับการดูแลเป็นอย่างไร ขณะเดียวกันก็ตั้งใจที่เด็กได้กลับบ้านหรือได้ไปอยู่กับครอบครัวบุญธรรม

MacGregor, Rodger, Cummings, and Leschied (2006) ได้ศึกษาความต้องการของครอบครัวอุปการะ (foster parent) เกี่ยวกับแรงจูงใจ การสนับสนุนช่วยเหลือ และการดำรงอยู่ของครอบครัวอุปการะในองค์กรสวัสดิการเด็ก โดยใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพและเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม ผู้เข้าร่วมวิจัยเป็นครอบครัวอุปการะชาวคอเคเซียน จำนวน 54 ราย แบ่งเป็นชาย 5 รายและหญิง 49 ราย ผลการศึกษาพบว่าสิ่งที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งสำหรับครอบครัวอุปการะคือการได้รับสนับสนุนช่วยเหลือหรือการขาดการสนับสนุนช่วยเหลือจากองค์กรในด้านอารมณ์ความรู้สึก โดยครอบครัวอุปการะจะรู้สึกว่ตนได้รับการสนับสนุน เมื่อได้รับความช่วยเหลือและสนับสนุนทางด้านอารมณ์จากเจ้าหน้าที่ในยามที่ต้องการ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเวลาที่ต้องเผชิญกับความรู้สึกสูญเสียเมื่อเด็กต้องย้ายออกจากบ้านไป นอกจากนี้การมีการสื่อสารที่ดีและได้รับความไว้วางใจจากเจ้าหน้าที่ ตลอดจนการเคารพในความคิดเห็นและความสามารถของครอบครัวอุปการะ นับเป็นสิ่งที่ช่วยให้ครอบครัวอุปการะสามารถทำหน้าที่ของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

Katibian (2007) ศึกษาความผูกพัน การสูญเสีย ความเศร้าโศก และการเผชิญปัญหาของมารดาอุปการะ โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพและการสัมภาษณ์เชิงลึกมารดาอุปการะจำนวน 15 ราย พบว่า มารดาอุปการะผูกพันกับทารกและเด็กที่ประสบปัญหาสุขภาพได้ง่ายมาก การสูญเสียเด็กเป็นความรู้สึกที่ยากลำบากมากสำหรับมารดาอุปการะและสมาชิกทุกคนในครอบครัว และการได้รู้ว่าเด็กได้ไปอยู่อาศัยในที่ที่ดีเป็นสิ่งที่ช่วยให้มารดาอุปการะสามารถเผชิญกับความเศร้าโศกได้ นอกจากนี้มารดาอุปการะยังต้องการที่จะได้รับการสนับสนุนโดยเฉพาะจากมารดาอุปการะคนอื่นๆ

งานวิจัยในประเทศไทย

สำหรับในประเทศไทยไม่พบงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสภาวะจิตใจของมารดา อุบัติการหรือการส่งเด็กกลับคืนโดยตรง งานวิจัยส่วนใหญ่ที่พบเป็นการศึกษางานและการพัฒนา งานครอบครัวอุปการะเป็นสำคัญโดยมีการศึกษาเกี่ยวกับความรู้สึกของครอบครัวอุปการะและ ขั้นตอนการแยกเด็กออกจากครอบครัวอุปการะเป็นประเด็นหนึ่งของการศึกษาวิจัยทั้งหมด

อภิญา เวชชัย (2527) ศึกษาแนวคิดและการปฏิบัติงานในการให้บริการครอบครัว อุปการะ ด้วยการศึกษาวิจัยจากเอกสาร (documentary research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ โดย เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์และสังเกต นักสังคมสงเคราะห์ที่รับผิดชอบงานครอบครัว อุปการะ จำนวน 10 คน และติดตามมารดาอุปการะจำนวน 40 ครอบครัว จากงานฝากเลี้ยงเด็กตาม บ้านของกรมประชาสงเคราะห์ และโครงการครอบครัวอุปการะของสหทัยมูลนิธิ พบว่า การ ให้บริการโดยให้เด็กอยู่ในครอบครัวอุปการะในระยะสั้นเท่าไรยิ่งเป็นการดีเพราะทำให้เด็กไม่เกิด ความผูกพันกับครอบครัวอุปการะมากเกินไป และเมื่อถึงเวลาที่ต้องแยกเด็ก ปัญหาการพลัดพราก จากกันจะได้ไม่กลายเป็นประสบการณ์ที่เจ็บปวดจนกลายเป็นรอยแผล (stigma) ในใจเด็ก ตลอดไป ในทัศนคติของนักสังคมสงเคราะห์ขั้นตอนการแยกเด็กออกจากครอบครัวอุปการะเป็น ขั้นตอนที่สำคัญมาก โดยนักสังคมสงเคราะห์จะต้องเตรียมความคิด และสภาพจิตใจของ ครอบครัวอุปการะและของเด็กให้พร้อมที่จะเผชิญกับการพลัดพราก และยังคงอาศัยความ ร่วมมือจากติดตามมารดาอุปการะในการช่วยให้เด็กผ่านขั้นตอนนี้ไปได้โดยไม่เจ็บปวดมากนัก นอกจากนี้ยังพบว่าปัญหาและอุปสรรคของงานครอบครัวอุปการะประการหนึ่งคือ การที่ครอบครัว อุปการะมีความผูกพันกับเด็กมากทำให้ก่อให้เกิดปัญหาเมื่อถึงเวลาที่ต้องแยกจากกัน ครอบครัว อุปการะจำนวนมากเกิดความไม่สบายใจ อาลัยอาวรณ์ และเป็นกังวล ซึ่งเป็นผลให้การช่วย เตรียมพร้อมทางจิตใจของเด็กก่อนที่จะไปอยู่กับครอบครัวที่ถาวรทำได้ไม่ดีเท่าที่ควร และพบว่า ช่วงเวลาของการพลัดพรากมีผลต่อสภาพจิตใจของครอบครัวอุปการะเป็นอย่างมากจนทำให้บาง ครอบครัวที่รักและผูกพันกับเด็กมากไม่สามารถทำใจที่จะรับเลี้ยงเด็กคนอื่นได้อีก

ดวงพร ทิศาดลดิถ (2548) ได้ศึกษาคุณภาพชีวิตของเด็กในโครงการครอบครัวอุปการะ ในนิคมสร้างตนเองเขื่อนอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ในประเด็นเรื่องปัญหาของครอบครัวและเด็ก ระบบการให้บริการของหน่วยราชการ ครอบครัวอุปการะที่รับเลี้ยงดูเด็ก และคุณภาพชีวิตของเด็ก หลังครอบครัวเดิมรับเด็กกลับไปเลี้ยงดู ด้วยวิธีการค้นคว้าจากเอกสาร (documentary study) และศึกษาภาคสนาม (field study) กลุ่มตัวอย่างคือ ครอบครัวเดิมของเด็ก จำนวน 10 คน ครอบครัวอุปการะจำนวน 20 คน บุคคลในชุมชนจำนวน 10 คน และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องจำนวน

6 คน เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามและการสัมภาษณ์ พบว่า ขั้นตอนการแยกเด็กออกจากครอบครัวอุปการะเพื่อส่งเด็กกลับบ้านคือครอบครัวเดิมเป็นปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินโครงการครอบครัวอุปการะในนิคมสร้างตนเองเขื่อนอุบลรัตน์ที่สำคัญประการหนึ่ง เนื่องจากครอบครัวอุปการะและเด็กมีความผูกพันกันมากเมื่อต้องแยกจากกันจึงเกิดความกังวลและไม่สามารถทำได้ ในด้านครอบครัวอุปการะพบว่าครอบครัวอุปการะมีความกังวลและกลัวว่าครอบครัวเดิมจะมารับเด็กกลับไปเลี้ยงดู และเมื่อต้องส่งเด็กกลับบ้านคือครอบครัวเดิมครอบครัวอุปการะรู้สึกคิดถึงและผูกพันกับเด็ก รวมทั้งดีใจที่เด็กได้กลับไปอยู่กับครอบครัวเดิมอย่างมีความสุข